

GOVERNMENT OF INDIA
ARCHAEOLOGICAL SURVEY OF INDIA

CENTRAL
ARCHAEOLOGICAL
LIBRARY

ACCESSION NO. 23896

CALL No. Sa 8 N / Bha / Gan.

D.G.A. 79

TRIVANDRUM SANSKRIT SERIES.

NO. XXII.

THE

MADHYAMAVYĀYOGA, DŪTAVĀKYA, DŪTAGHATOTKACHA,

KARNABHĀRA AND ŪRUBHANGA

OF

BHĀSA

EDITED WITH NOTES

BY

23896

T. GAṆAPATI SĀSTRĪ

Curator of the Department for the publication of Sanskrit manuscripts.

TRIVANDRUM.

Bhāsa's Works:—Nos. 6, 7, 8, 9 & 10.

PUBLISHED UNDER THE AUTHORITY OF THE GOVERNMENT OF
HIS HIGHNESS THE MAHARAJAH OF TRAVANCORE.

TRIVANDRUM:

PRINTED AT THE TRAVANCORE GOVERNMENT PRESS.

1912.

(All Rights Reserved.)

23896
20. 6. 56
SABH/Blaf Gan

अनन्तशयनसंस्कृतग्रन्थावलिः.

ग्रन्थाङ्कः २२.

मध्यमठ्यायोगः, दूतवाक्यं, दूतघटोत्कचं,

कर्णभारम्, ऊरुभङ्गम्

इत्येतानि

महाकविश्रीभासप्रणीतानि

संस्कृतग्रन्थप्रकाशनकार्याध्यक्षेण

त. गणपतिशास्त्रिणा

संशोधितानि

लघुटिप्पण्या च संयोजितानि ।

भासनाटिकचर्कं पद्यसंक्षेपमनघमोदशोभानि ।

तानि च

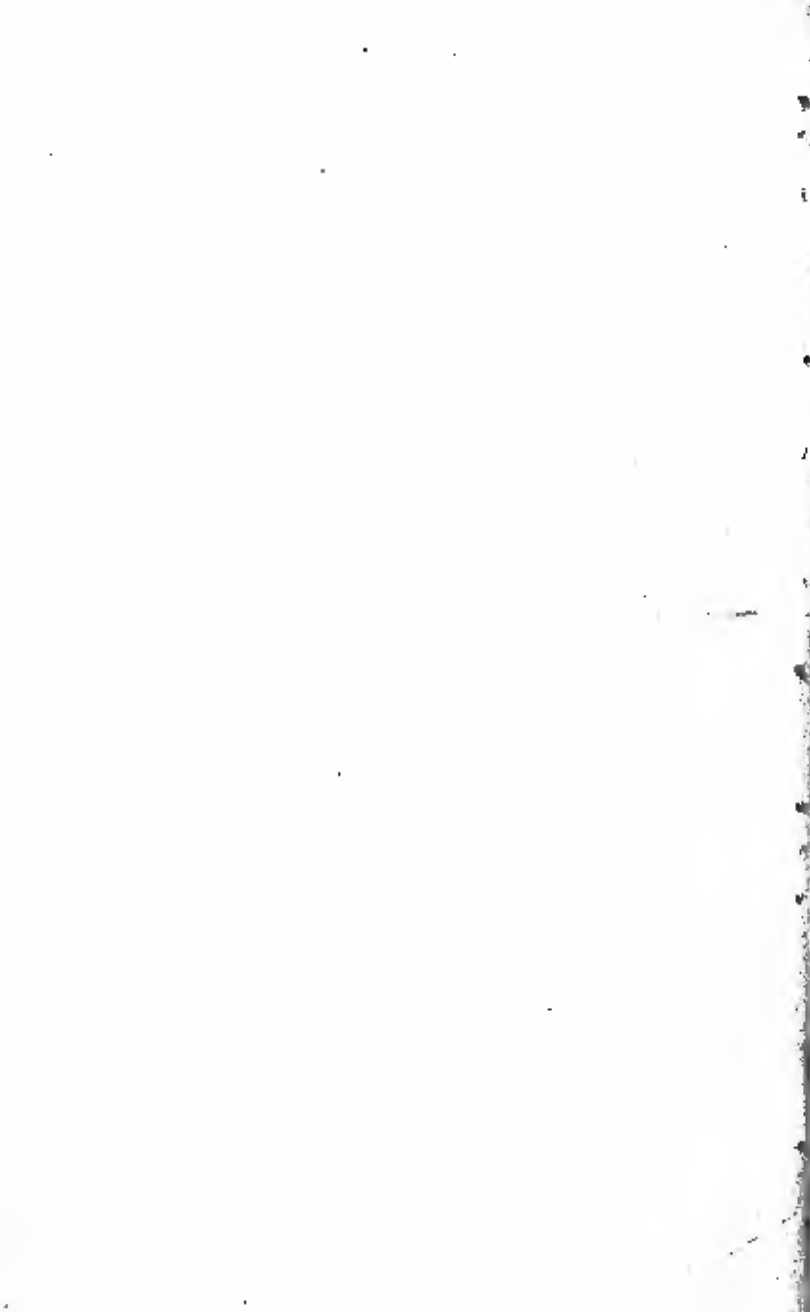
अनन्तशयने

महामहिमश्रीमूलकरामवर्मकुलशेखरमहाराजशासनेन

राजकीयमुद्रणयन्त्रालये

मुद्रयित्वा प्रकाशितानि ।

कोलम्बायाः १०८८, कैलासायाः १९१२.

PREFACE.

This volume contains the following five plays. (1) *Madhyama-vyāyoga*, (2) *Dātavākya*, (3) *Dātagaṭotkacha*, (4) *Karṇabhāra* and (5) *Urbhanga*, each of which consists of a single Act. In the first of these plays, Bhīmasena is represented as rescuing a brahmin family from the hands of Ghaṭotkacha, in the second, Śrīkṛṣṇa acting the part of a messenger on behalf of the Pāṇḍavas to the court of Duryodhana, in the third, Ghaṭotkacha instigated by Śrīkṛṣṇa who became indignant at the murder of Abhimanyu serving as a messenger to Duryodhana's party, in the fourth, Karna bestowing on Indra Kavacha and Kuṇḍala as boon, and in the last, Bhīmasena smashing Duryodhana's thighs in the fight with gales.

In the introduction to *Śvapnavāsanadatta*, reference was made to the fragment of a play with no name. It is now learnt to be '*Dātavākya*', a complete copy (a worn out manuscript marked ॐ) of the same with colophon, 'वृत्तान्तं समाप्तम्' subsequently being obtained from Mr. Subrahmanyan Muettatu of Harippad. The same manuscript contains also a complete copy (marked ॐ) of the play, *Karṇabhāra* with the aid of which the portions lost at the beginning and at the end of the copy ॐ of the same were inserted. If the title *Karṇabhāra* i. e. responsibility of Karna = a commander is to be significant it seems probable that the play can have at least one Act more to describe the feats of Karna.

Of these plays, *Dātavākya* alone contains no Prakrit dialects.

While Sanskrit dramas invariably end like comedies, the play, *Urbhanga* winds up with a tragic scene and *Dātagaṭotkacha* with neither.

निवेदना ।

१. मध्यमव्यायोगः, २. दूतवाक्यम्, ३. दूतघटोत्कचम्,
४. कर्णभारम्, ५. ऊरुभङ्गम्, इति पञ्च रूपकाणि एकाक्यात्मकानि
अस्मिन् पुस्तके क्रमेण सन्निवेशितानि ।

मध्यमव्यायोगे भीमसेनेन मासपकुटुम्बस्य घटोत्कचात् परित्राणं,
दूतवाक्ये श्रीकृष्णेन पाण्डवार्थं दुर्योधनसमायां दूत्यकरणं, दूतघटोत्कचे-
ऽभिप्रेत्युपवधकुपितश्रीकृष्णचोदितस्य घटोत्कचस्य दुर्योधनपक्षे दूतकर्मकरणं,
कर्णभारे कर्णस्य शक्राव कञ्चकुण्डलार्पणम्, ऊरुभङ्गे भीमेन गदापुञ्जे दुर्यो-
धनोद्भवजनं च प्रतिपाद्यं कस्य ।

यद्यदनवगतनामकं किञ्चिदुपकान्तविच्छिन्नं रूपकं स्वप्रनासनदक्षो-
पोद्घाते निर्दिष्टं, कृष्णतन्त्रितकाशाधिगतेऽप्यादर्शे तत्राविधमेव दृष्टं, तदेव
नाम्ना 'दूतवाक्यम्' इति पश्चादवगतम् । तस्य ■ समग्रं शरीरं पुत्तियस्त्वं
भुजङ्गस्यभूततुसकाशोपलब्धे जीर्णतालपत्रसम्पुटे स्वसंज्ञे स्थितं, नाम च
ग्रन्थान्ते 'दूतवाक्यं समाप्तम्' इति लिखितं दृश्यम् । तत्रैव च तालपत्रसम्पुटे
कर्णभारस्याप्येकं प्रतिरूपान्तरमुपलब्धं स्वसंज्ञं, यद्वासात् कर्णभारादर्शस्य
क.संज्ञस्याथान्तांशवैकल्यं परिहर्तुं पारितम् । इदं तत्र प्रतिभाति — 'कर्णभार'-
संज्ञास्वरसात् कर्णस्य भारः सैनापत्यनिर्वाहेऽत्र प्राधान्येन प्रतिपाद्यः प्रतीयते ।
तेन कर्णपराक्रमप्रकारसंज्ञा उत्तराहोऽप्यस्य संगमन्यत इति ।

एषु दूतवाक्ये प्राकृतव्यवहारो न विद्यते ।

उपलभ्यमानेषु संस्कृतरूपकेषु सर्वेषु कथावस्तुनः शुभाकसान्तकमन्य-
भिचरितमित्येष लोकविदितोऽर्थः । ऊरुभङ्गे तु तस्य दुःसान्तत्वं, दूतघटोत्कचे
चानुभवावसानत्वं दृश्यत इति विशेषो कर्तते ।

॥ श्रीः ॥

श्रीगणेशायनमः ।

महाकविश्रीभासप्रणीतः

मध्यमव्यायोगः ।

(ततः प्रविशन्ति सूत्रधारः)

सूत्रधारः—

पाथात् स वोऽसुखबुद्धदयावसादः

पादो हरेः कुवल्यामलयवृक्षनीलः ।

यः प्रोच्यतस्त्रिभुवनैकमणे रराज

वैदूर्यमङ्गम इवाम्बुग्मागम्य ॥ १ ॥

एवमार्यमिश्रान् विज्ञापयामि । अये किङ्कमल्ल मयि विज्ञा-

पनव्यग्रे शब्द इव श्रूयते । अङ्ग ! पश्यामि ।

(निपत्ये)

भोस्तात ! कोनुखव्येपः ।

सूत्रधारः— भवतु, विज्ञानम ।

भोःशब्दोच्चारणदस्य ब्राह्मणोऽयं न संशयः ।

ब्राह्मणे निर्विदाङ्गेन (केन) चित् पापयेतमा ॥ २ ॥

(नेपथ्ये)

भोस्तात ! कोनुखल्वेषः ।

सूत्रधारः — हन्त इदं विज्ञातम् । एष खलु पाण्डवम-
ध्यमस्यात्मजो हिदिम्भारणिसम्भूतो राक्षसा(निः)मि)रकृतवैरं
ब्राह्मणजनं विव्रासयति । भोः ! कष्टं कष्टं खलु पत्नीसुतपरि-
वृतस्य ब्राह्मणस्य वृत्तान्तः । अत्र हि,

श्रान्तैः सुतैः परिवृतस्तरुणैः सदारो

वृद्धो द्विजो निशिचरानुचरः स एषः ।

व्याघ्रानुसारचरितो वृषभः सधेनुः

सन्त्रस्तवत्स(क) इवाकुल्यतामुपैति ॥ ३ ॥

(निष्क्रान्तः)

स्थापना ।

(ततः प्रविधायि मुलप्रवक्तव्यपरिवृतः केशवदासः पुष्टो घटोत्कचश्च)

बुद्धः — भोः ! कोनुखल्वेषः,

(तः अ)रुणरविकरप्रकीर्णकेशो

भुकुटिपुटोऽज्ज्वलपिङ्गलायताक्षः ।

सतद्विदिन घनः सकण्ठसूत्रो

युगनिधने प्रतिमाकृतिर्हरस्य ॥ ४ ॥

† युगनिधने युगधारे प्रकृत्येति शेषः ।

प्रथमः — भोस्तात ! कोनुखस्वेषः ।

ग्रह(नि?यु)गलनिभाक्षः पीनविस्तीर्णवक्षाः

कनककपिशकेशः पीतकौशेयवासाः ।

तिमिरनिवहवर्णः पाण्डुरोदृत्तदंष्ट्रो

नय इव †जलगर्भो लीयमानेन्दुलेखः ॥ ५ ॥

द्वितीयः — क एव भोः !

कलभवशनदंष्ट्रो लाङ्गलाकारनासः

करिवरकरबाहुर्नालजामूतवर्णः ।

हुतहुतवहवीतो यः स्थितो भाति भीम-

स्त्रिपुरपुरनिहन्तुः शङ्करस्येव रोषः ॥ ६ ॥

तृतीयः — भोस्तात ! कोनुखत्वस्मान् पीडयति ।

वज्रपातोऽचलेन्द्राणां श्येनः सर्वपतन्निगाम् ।

भृगेन्द्रो मृगसङ्ग्रानां मृत्युः पुरुषविग्रहः ॥ ७ ॥

ब्राह्मणी — (क) अव्य ! को एतो अक्ष्मां सन्दावेह ।

घटोत्कचः — भो ब्राह्मण ! तिष्ठ तिष्ठ ।

किं यासि मङ्गयविनाशितधैर्यतारो

विभ्रस्तदारसुतरक्षणहीनशक्ते ! ।

(क) आर्यो क एतोऽस्मान् सन्तापयति ।

† जलगर्भो मेघः ।

तार्क्ष्याग्रपक्षपवनोद्धतरोपवह्नि-

तीव्रः कलत्रसहितो भुजगो यथार्तः ॥ ८ ॥

भो ब्राह्मण ! न गन्तव्यं न गन्तव्यम् ।

बृहः — ब्राह्मणि ! न भेतव्यम् । पुत्रकाः ! न भेतव्यम् ।
सन्निमर्शा ह्यस्य वाणी ।

घटोत्कचः — भोः ! कष्टम् ।

जानामि सर्वत्र सदा य नाम

द्विजोत्तमाः पूज्यतमाः पृथिव्याम् ।

अकार्यमेतच्च मयाच कार्य

मातुर्नियोगादपनीतशङ्कम् ॥ ९ ॥

बृहः — ब्राह्मणि ! किं न स्मरसि तत्रभवता जलक्लिप्तेन
मूर्तिर्नोक्तम् — अनपेतराक्षसमिदं वनमप्रमादेन गन्तव्यमिति ।
तदेवात्पक्षं भयम् ।

ब्राह्मणी — (क) किं दाणि अय्यो मअक्षत्थवण्णो" विअ
दिग्गदि ।

बृहः — किं करिष्यामि मन्दमाग्यः ।

(क) किमिदानीमाय्यो मन्यस्ववर्ण इव दृश्यते ।

ब्राह्मणी—(क) णं विद्धोसामो ।

प्रथमः—भवति । कस्य वयं विक्रोशामः ।

इदं हि शून्यं तिमिरोत्करप्रभै-

र्नगप्रकारैरवरुद्धदिकपथम् ।

खगैर्मृगैश्चापि समाकुलान्तरं

वनं निवासाभिमतं मनस्विनाम् ॥ १० ॥

बुद्धः—ब्राह्मणि ! ■ भेतव्यं न भेतव्यम् । मनस्वि-
जननिवासयोग्यमिति श्रुत्वा विगत इध मे सन्त्रासः । शङ्को
नाम्नातिदूरेण पाण्डवाश्रमेण भवितव्यम् । पाण्डवास्तु,

युद्धप्रियाश्च शरणागतवत्सलाश्च

दीनेषु पक्षपतिताः कृतसाहसाश्च ।

एवंविधप्रतिभयाकूतिचेष्टितानां

दण्डं यथार्हमिह धारयितुं समर्थाः ॥ ११ ॥

प्रथमः—भोस्तात ! न तत्र पाण्डवा इति मन्ये ।

बुद्धः—पुत्र ! कथं त्वं जानीषि ।

प्रथमः—तस्मादाश्रमादागतेन केनचिद् ब्राह्मणेन (क-
थितं)—शतकुम्भं नाम यज्ञमनुभवितुं महर्षेर्धौम्यस्याश्रमं
गता इति ।

वृद्धः — हन्त हताः स्मः ।

प्रथमः — तात ! न सर्व एव । आश्रमपरिपालनार्थमिह स्थापितः किल मध्यमः ।

वृद्धः — यद्येवं, सन्निहिताः सर्व एव पाण्डवाः ।

प्रथमः — स चाप्यस्थां श्रेष्ठायां व्यायामपरिचयार्थं वि(प्र)-
कृष्टवेषा इति श्रूयते ।

वृद्धः — हन्त निराशाः स्मः । भवतु, पुत्र ! व्यपश्रयि-
ष्ये तावदेनम् ।

प्रथमः — अलमलं परिश्रमेण ।

वृद्धः — पुत्रं(निवेद्यप्यर्थिनी ?) सल्लु प्रार्थना । भवतु,
पदयामस्तावत् । भोः पुरुष ! अस्त्यस्माकं मोक्षः ।

घटोत्कचः — मोक्षोऽस्ति समयतः ।

वृद्धः — कः समयः ।

घटोत्कचः — अस्ति मे तत्रभवती जननी । तयाहमा-
श्नतः — पुत्र ! ममोपवासनिसर्गार्थमस्मिन् वनप्रदेशे कञ्चिन्मा-
नुषः परिभृग्यानेतव्य इति । ततो मयासादितो भवान् ।

पत्न्या चारित्रशालिन्या द्विपुत्रो मोक्षमिच्छसि ।

बलाचलं परिज्ञाय पुत्रमेकं विसर्जय ॥ १२ ॥

वृद्धः—हं भो राक्षसापशद !

किमहं श्रुतवान् वृद्धः पुत्रं शीलगुणान्वितम् ।
पुरुषादस्य दस्यः हा कथं निर्वृतिमाप्नुयाम् ॥ १३ ॥

घटोत्कचः—

यद्यर्थितो द्विजश्रेष्ठ ! पुत्रमेकं न मुञ्चसि ।
सकुटुम्बः क्षणेनैव विनाशमुपयास्यति ॥ १४ ॥

वृद्धः—एष एव मे निश्चयः ।

कृतकृत्यं शरीरं मे परिणामेन जर्जरम् ।
राक्षसाभौ सुतापेक्षी होष्यामि विधिसंस्कृतम् ॥ १५ ॥

ब्राह्मणी—(क) अय्य ! मा मा एवं । पदिमस्तधर्मिणी
पदिव्यदति नाम । गृहीतफलेण दक्षिणा सरीरेण अय्यं कुलं च
रक्षितुं इच्छामि ।

घटोत्कचः—न खलु स्त्रीजनोऽभिमतस्तत्रभवत्या ।

वृद्धः—अहमनुगमिष्यामि भवन्तम् ।

घटोत्कचः—आ वृद्धस्त्वमपसर ।

प्रथमः—भोस्तात ! ब्रवीमि खलु तावत् किञ्चित् ।

(क) आर्य ! मा मैवम् । पतिमात्रधर्मिणी पतिव्रतेति नाम । गृहीतफलेनैतेन
शरीरेणार्थं कुलं च रक्षितुमिच्छामि ।

वृद्धः — पुत्र कथय ।

प्रथमः —

मम प्राणैर्गुरुप्राणानिच्छामि परिरक्षितुम् ।

रक्षणार्थं कुलस्यास्य भोक्तुमर्हति मां भवान् ॥ १५ ॥

द्वितीयः — आर्य ! मा भैवम् ।

ज्येष्ठः श्रेष्ठः कुले लोके पितॄणां च सुसम्प्रियः ।

ततोऽहमेव यास्यामि गुरुवृत्तिमनुस्मर ॥ १७ ॥

तृतीयः — आर्य ! मा भैवम् ।

ज्येष्ठो भ्राता पितृसमः कथितो ब्रह्मवादिभिः ।

ततोऽहं कर्तुमस्म्यहो गुरुणां प्राणरक्षणम् ॥ १८ ॥

प्रथमः — वत्स ! मा भैवम् ।

आपदं हि पिता प्राप्तो ज्येष्ठपुत्रेण तार्यते ।

ततोऽहमेव यास्यामि गुरुणां प्राणरक्षणात् ॥ १९ ॥

वृद्धः — ज्येष्ठमिष्टतमं न शक्नोमि परित्यक्तुम् ।

ब्राह्मणी — (क) जह अय्यो जेढमिच्छदि, तह अहं पि
कणिहं इच्छामि ।

द्वितीयः — पित्रोरनिष्टः कस्येदानीं प्रियः ।

घटोत्कचः — अहं प्रीतोऽस्मि, शीघ्रमागच्छ ।

द्वितीयः —

घन्योऽस्मि यद् गुरुप्राणाः स्वैः प्राणैः परिरक्षिता ।

बन्धुस्नेहादि महतः कालस्नेहस्तु दुर्लभः ॥ २० ॥

घटोत्कचः — अहो स्वजनवास्तव्यमस्य ब्राह्मणवटोः ।

द्वितीयः — भोस्तात ! अभिवाद्ये ।

पृथः — एकोहि पुत्र !

विनिभाय गुरुप्राणान् स्वैः प्राणैर्गुरुवत्सलः ।

अकृतात्मदुरावापं ब्रह्मलोकमवाप्नुहि ॥ २१ ॥

द्वितीयः — अनुगृहीतोऽस्मि । अम्ह ! अभिवाद्ये ।

ब्राह्मणी — (क) जाद ! थिरं जीव ।

द्वितीयः — अनुगृहीतोऽस्मि । आर्य ! अभिवाद्ये ।

प्रथमः — एकोहि वत्स !

परिष्वजस्व गाढं मां परिष्वक्तः शुभैर्गुणैः ।

कीर्त्या तव परिष्वक्ता भविष्यति वसुन्धरा ॥ २२ ॥

द्वितीयः — अनुगृहीतोऽस्मि ।

तृतीयः — आर्य ! अभवाद्ये ।

द्वितीयः — स्वस्ति ।

तृतीयः — अनुगृहीतोऽस्मि ।

द्वितीयः — भोः पुरुष ! ब्रवीमि किञ्चित् ।

घटोत्कचः — ब्रूहि ब्रूहि शीघ्रम् ।

द्वितीयः — एतस्मिन् वनान्तरे जलाशय इव दृश्यते । तत्र मे प्रकल्पितपरलोकस्य पिपासाप्रतीकारं करिष्यामि ।

घटोत्कचः — दृढव्ययसायिन् ! गम्यताम् । अतिक्रामति मातुराहारकालः । शीघ्रमागच्छ ।

द्वितीयः — भोस्तात ! एष गच्छामि । (निष्क्रामतः)

वृद्धः — हा हा परिमुषिताः स्मो भोः ! परिमुषिताः स्मः ।

यस्मिंश्चक्षो मम त्वासीन्मनोशो वंशपर्वतः ।

स मध्यमृङ्गभङ्गेन मनस्तपति मे भृशम् ॥ २३ ॥

हा पुत्र ! । कथं गत एव ।

तदण ! तदणतानुरूपकान्ते !

नियमपराध्ययनप्रसक्तबुद्धे ! ।

कथमिह गजराजदन्त(मंभ)म-

स्तरुरिव यास्यसि पुष्पितो विनाशम् ॥ २४ ॥

घटोत्कचः — धिरायते खलु ब्राह्मणवदुः । अतिक्रामति

मातुराहारकालः । किन्तु खलु करिष्ये । भवतु दृष्टम् । भो मा-
क्षण ! आहूयतां तव पुत्रः ।

बृहः — अतिराक्षसं खलु ते वचनम् ।

घटोरस्कचः — कथं रुष्यति, मर्षयतु मर्षयतु भवान् । अ-
यं मे प्रकृतिदोषः । अथ किन्नामा तव पुत्रः ।

बृहः — एतदपि न शक्यं श्रोतुम् ।

घटोरस्कचः — युक्तं भोः ! । ब्राह्मणकुमार ! किन्नामा ते
भ्राता ।

प्रथमः — तपस्वी मध्यमः ।

घटोरस्कचः — मध्यम इति सदृशमस्य । अहमेव यास्या-
मि । भो भो मध्यम ! मध्यम ! शीघ्रमागच्छ ।

(ततः प्रविशति भीमसेनः)

भीमसेनः — भोः ! कस्यायं स्वरः ।

खगशतविरुते विरौति तारं

ब्रुमगहने दृढसङ्कटे वनेऽस्मिन् ।

जनयति च मनोज्वरं स्वरोऽयं

बहुसदृशो हि धनञ्जय(स्वर)स्य ॥ २५ ॥

घटोरस्कचः — चिरायते खलु ब्राह्मणवदुः । अतिकामति
मातुराहारकालः । किन्तु खलु करिष्ये । भवतु दृष्टम् । उच्चैः

शब्दापयामि । भो मध्यम ! शीघ्रमागच्छ ।

भीमसेनः—भोः ! कोनुखस्वेतस्मिन् वनान्तरे मम
व्याथामविघ्नमुत्पाद्य मध्यम ! मध्यम ! इति मां शब्दापयति ।
भवतु, पश्यामस्तावत् । (पक्षिम्यावलोक्य) अहो दर्शनीयोऽयं
पुरुषः । अयं हि,

सिंहास्यः सिंहदंष्ट्रे मधुनिमनयनः क्षिरधगम्भीरकण्ठो
बभ्रुभूः श्येननासो हिरदपतिहनुर्दीर्घविक्षिप्तकेशः ।

द्व्यूहोरा वज्रमध्यो गजवृषभगतिर्लम्बपीनांसबाहुः
सुव्यक्तं राक्षसीजो त्रिपुलबलपुतो लोकधीरस्य पुत्रः ॥ २६ ॥

घटोरकचः—चिरायते खलु ब्राह्मणवदुः । अतिक्रामति
मातुराहारकालः । किमिदानीं करिष्ये । भवतु, उचैराह्वानं
करिष्ये । भो भो मध्यम ! शीघ्रमागच्छ ।

भीमसेनः—भोः प्राप्तोऽस्मि ।

घटोरकचः—न खल्वयं ब्राह्मणवदुः । अहो दर्शनीयोऽयं
पुरुषः । य एषः,

सिंहाकृतिः कनकतालसमानबाहु-
र्मध्ये तनुर्गण्डपक्षविलिप्तपक्षः ।

त्रिणुर्भेद्विकसिताम्बुजपत्रनेत्रो
नेत्रे ममाहरति श्वन्धुरिवागतोऽयम् ॥ २७ ॥

भो मध्यम ! त्वां खल्वहं शब्दापयामि ।

भीमसेनः — अतः खल्वहं प्राप्तः ।

घटोत्कचः — किं भवानपि मध्यमः ।

भीमसेनः — न तावदपरः ।

मध्यमोऽहमवध्यानामुत्तिष्ठानां च मध्यमः ।

मध्यमोऽहं क्षितेर्भद्र ! भ्रातृणामपि मध्यमः ॥ २८ ॥

घटोत्कचः — भवितव्यम् ।

भीमसेनः — अपिच,

मध्यमः पञ्चभूतानां पार्थिवानां च मध्यमः ।

भवे च मध्यमो लोके सर्वकार्येषु मध्यमः ॥ २९ ॥

पुष्टः —

† मध्यमस्तिव्रति सम्प्रोक्ते नूनं पाण्डवमध्यमः ।

अस्मान् मोक्तुमिहायातो दर्पान्मृत्योरिवोत्थितः ॥ ३० ॥

(प्रविश्य)

मध्यमः —

अस्यामाचम्य पश्चिन्यां परलोकेषु दुर्लभम् ।

आत्मनैवात्मनो दत्तं पद्मपत्रोज्ज्वलं जलम् ॥ ३१ ॥

(उपगम्य) भोः पुरुष ! प्राप्तोऽस्मि ।

घटोत्कचः — प्राप्तवानिदानीं खल्वसि । मध्यम ! मध्यम !
इत इतः ।

वृद्धः — (भीममुपगम्य) भो मध्यम ! परिश्रायस्व ब्राह्मण-
कुलम् ।

भीमसेनः — न भेतव्यं न भेतव्यम् । मध्यमोऽहमभि-
वाद्ये ।

वृद्धः — वायुरिव दीर्घासुर्भव ।

भीमसेनः — अनुगृहीतोऽस्मि । कुतो भयमार्यस्य ।

वृद्धः — श्रूयताम् । अहं खलु कुरुराजेन युधिष्ठिरेणा-
धिष्ठितपूर्वं कुरुजाङ्गले यूपप्राप्तवासाव्यो माठरसगोत्रश्च कल्प-
शाखाध्वर्षुः केशवदासो नाम ब्राह्मणः । तस्य ममोत्तरस्यां
दिश्युद्यामकप्राप्तवासी मातुलः कौशिकसगोत्रो यज्ञवन्धुर्ना-
मास्ति । तस्य पुत्रोपनयनानुभवनार्थं सकलत्रोऽस्मि प्रस्थितः ।

भीमसेनः — अरिष्टोऽस्तु पन्थाः । ततस्ततः ।

वृद्धः — ततो मामेव हि,

सजलजलदग्नाग्रः पद्मपद्मावताक्षो

मृगपतिगतिलीलो राक्षसः प्रोगदंष्ट्रः ।

जगति विगतशङ्कस्त्वदिधानां समक्षं

सस्रुतपरिजनं भो ! हन्तुकामोऽभ्युपैति ॥ ३२ ॥

भीमसेनः—एवम्, अनेन ब्राह्मणजनस्य मार्गविघ्नः
कृतः। भवतु, निग्रहीष्यामि तावदेवम्। भोः पुरुष! तिष्ठ तिष्ठ।

घटोत्कचः—एष स्थितोऽस्मि ।

भीमसेनः—किमर्थं ब्राह्मणं प(र)ी(र)स्यसि^१ ।

पुत्रनक्षत्रकीर्णस्य पत्नीकान्तग्रभस्य च ।

वृद्धस्य विप्रचन्द्रस्य भवान् राहुविद्यमानः ॥ ३६ ॥

घटोत्कचः—अधिकम् । राहुरेव ।

भीमसेनः—आः,

निवृत्तकृग्रहहारोऽयं सशरस्तनयैः सह ।

सर्वापराधेऽव्यभ्रान्मुष्यतां किञ्चित्तमः ॥ ३७ ॥

घटोत्कचः—न मुष्यते ।

भीमसेनः—(भासावाच) भोः! कस्य पुत्रेणानेन भक्षित-
व्यम् ।

भ्रातॄणां मम सर्वेषां कोऽयं भो! गुणतस्करः ।

दृष्ट्वैतद् बालशौण्डीर्यं सौभद्रस्य स्मराम्यहम् ॥ ३८ ॥

(प्रकाशवाच) भोः पुरुष! मुष्यताम् ।

घटोत्कचः—न मुष्यते ।

मुष्यतामिति विलम्बं ब्रवीति यदि मे पिता ।

न मुष्यते तथाहोष गृहीतो मातुराज्ञया ॥ ३६ ॥

भीमसेनः— (आत्मगतम्) कथं मातुराज्ञेति । अहो गुरुशु-
श्रूषुः खल्वयं तपस्वी ।

माता किल मनुष्याणां दैवतानां च दैवतम् ।

मातुराज्ञा पुरस्कृत्य वयमेतं वशां गताः ॥ ३७ ॥

(प्रकाशम्) भोः पुरुष ! प्रष्टव्यं खलु तावदस्ति ।

घटोत्कचः— ब्रूहि ब्रूहि शीघ्रम् ।

भीमसेनः— का नाम भवतोः माता ।

घटोत्कचः— हिडिम्बा नाम राक्षसी ।

कौरवकुलदीपेन पाण्डवेन महात्मना ।

सनाथा या महाभागा पूर्णेन पौरिवात्मना* ॥ ३८ ॥

भीमसेनः— (आत्मगतम्) एवं, हिडिम्बायाः पुत्रोऽयम् ।
सहस्रो ह्यस्य गर्भः ।

रूपं सख्यं बलं चैव पितृभिः सदृशं बहु ।

प्रजासु वीतकारुण्यं मनस्यैवास्य कीदृशम् ॥ ३९ ॥

(प्रकाशम्) भोः पुरुष ! मुष्यताम् ।

घटोत्कचः— न मुष्यते ।

* आत्मना चन्द्रेण । 'आत्मार्कचन्द्रवाताग्निजीवेषु परमात्मनि' इति केचनस्मादी ।

भीमसेनः—भो ब्राह्मण ! शृण्वतां तव पुत्रः । वयमेनमनुगमिष्यामः ।

द्वितीयः—मा मा भवानेवम् ।

त्यक्ताः प्रागेव मे प्राणा गुरुप्राणेष्वपेक्षया ।

युवा रूपशुणोपेतो भवतिष्ठतु भूतले ॥ ४० ॥

भीमसेनः—आर्य ! मा मैवम् । क्षत्रियकुलोत्पन्नोऽहम् । पूज्यतमः खलु ब्राह्मणः । तस्मान्मच्छरीरेण ब्राह्मणशरीरं विनिमातुमिच्छामि ।

घटोत्कचः—एवं, क्षत्रियोऽयम् । तेन गर्वः । भवतु, इममेव हत्वा नेष्यामि । अथ केनायं वारितः ।

भीमसेनः—मया ।

घटोत्कचः—किं त्वया ।

भीमसेनः—अथकिम् ।

घटोत्कचः—तेन हि भवानेवागच्छतु ।

भीमसेनः—एवम्, अतिवीर्यबलं नानुगच्छामि । यदि ते शक्तिरस्ति, बलात्कारेण मां नय ।

घटोत्कचः—किं मां प्रत्यभिजानीति भवान् ।

भीमसेनः—मत्पुत्र इति जाने ।

घटोत्कचः — कथं कथं तव पुत्रोऽहम् ।

भीमसेनः — कथं रुष्यति, मर्षयतु मर्षयतु भवान् । सर्वाः प्रजाः क्षधियाणां पुत्रशब्देनाभिधीयन्ते । अत एव मयाभिहितम् ।

घटोत्कचः — भीतानामायुधं गृहीतम् ।

भीमसेनः —

क्षपामि सत्येन भयं न जाने

ज्ञातुं तदिच्छामि भवत्समीपे ।

किरूपमेतद् वद भद्र । (तस्य)

गुणागुणज्ञः सदृशं प्रपत्स्ये ॥ ४१ ॥

घटोत्कचः — एष ते भयमुपदिशामि, गृह्यतामायुधम् ।

भीमसेनः — आयुधमिति । गृहीतमेतत् ।

घटोत्कचः — कथमिष ।

भीमसेनः —

काञ्चनस्तम्भसदृशो रिपूणां निग्रहे रतः ।

अयं तु दक्षिणो ग्राहुरायुधं सदृशं मम ॥ ४२ ॥

घटोत्कचः — इदमुपपन्नं पितुर्मे भीमसेनस्य ।

भीमसेनः — अथ कोऽयं भीमो नाम ।

विश्वकर्ता शिवः कृष्णः शक्रः शक्तिधरो यमः ।

एतेषु कथ्यतां भद्र ! केन ते सदृशः पिता ॥ ४३ ॥

घटोत्कचः — सर्वैः ।

भीमसेनः — धिगन्तुमेतत् ।

घटोत्कचः — कथं कथम् । अनृतमित्याह । क्षिपसि मे
शुक्रम् । भवतु, इमं स्थूलं वृक्षमुत्पाठ्य प्रहरामि । कथमनेनापि
न शक्यते हन्तुम् । किञ्चुखलु करिष्ये । भवतु, दृष्टम् । एतद्
गिरिकूटमुत्पाठ्य प्रहरामि ।

शैलकूटे मया क्षितं प्राणानायाय यास्यसि

भीमसेनः —

रष्टोऽपि कुङ्करो वन्यो न व्याघ्रं धर्षयेद् वने ॥ ४४ ॥

घटोत्कचः — कथमनेनापि न शक्यते हन्तुम् । किञ्चुखलु
करिष्ये । भवतु, दृष्टम् ।

नन्वहं भीमसेनस्य पुत्रः पौत्रो नमस्वतः

तिष्ठेदानीं सुसम्पन्नो निपुणो नास्ति मत्तमः ॥ ४५ ॥

(ह्युगो निपुणः कुलः)

घटोत्कचः — (भीमसेन वदतः)

व्रजसि कथमिह त्वं वीर्यमुल्लङ्घ्य बाह्वोः

गज इव दृढपाशैः पीडितो मङ्गुजाभ्याम् ।

भीमसेनः — (आत्मगतम्) कथं गृहीतोऽस्म्यनेन । भोः सु-
योधन ! वर्धते खलु शत्रुपक्षः । कृतरक्षो भव । (प्रकाशम्) भोः
पुरुष ! अवहितो भव ।

घटोरकषः — अवहितोऽस्मि ।

भीमसेनः — (निपुस्तकान्तरमकथय)।

व्यपनय बलदर्पं दृष्टसारोऽसि धीर !

न हि मम परिखेदो विद्यते बाहुयुगे ॥ ४६ ॥

घटोरकषः — कथमनेनापि न शक्यते हन्तुम् । किन्तु-
खलु करिष्ये । भवतु, दृष्टम् । अस्ति मातृप्रसादलब्धो
मायापाशः । तेन बद्धैनं नेष्यामि । कुतः खल्वापः । भो
गिरे ! आपस्तावत् । हस्तं खवति । (आचम्य मःवं जपति) भोः
पुरुष !

मायापाशेन बद्धस्त्वं विवशो न गमिष्यसि ।

राजसे रज्जुभिर्वधः शक्रध्वज इवोत्सवे ॥ ४७ ॥

(इति मायया वधोक्तिः)

भीमसेनः — कथं मायापाशेन बद्धोऽस्मि । किमिदानीं
करिष्ये ! अस्ति महेश्वरप्रसादलब्धो मायापाशमोक्षो मन्त्रः । तं
जपामि । कुतः खल्वापः । भवतु, भो ब्राह्मणकुमार ! आनय क-
मण्डलुगता अपः ।

बुधः — इमा आपः ।

(भीमसेन कावचं मन्त्रं जपत्वा मायां मोक्षयति)

घटोत्कचः — अये पतितः पादाः । किमिदानीं करिष्ये ।
भवतु, भोः पुरुष ! पूर्वसमयं स्मर ।

भीमसेनः — समय इति । एष स्मरामि । गच्छाग्रतः ।

(उभौ परिक्रामतः)

वृद्धः — पुत्रकाः । किं कुर्मः । अयं गच्छति वृकोदरः ।

आक्रम्य राक्षसमिमं ज्वलदुग्ररूप-

भुश्रेण बाहुबलवीर्यगुणेन युक्तम् ।

एष प्रयाति दानकैरवधूय शीघ्र-

मासारवर्षमिथ गोवृषभः सलीलः ॥ ४८ ॥

घटोत्कचः — इह तिष्ठ । त्वदागमनमम्बायै निवे-
दयामि ।

भीमसेनः — बाढम् । गच्छ ।

घटोत्कचः — (उपसृत्य) अम्ब । अभिवाद्ये घटोत्क-
चोऽहम् । विरामिलक्षितो भवत्या आहारार्थमानीतो मानुषः ।

(प्रवित्त)

हिडिम्बा — (क) जाद । चिरं जीव । कीदृशो मानुसो
आणीदो ।

घटोत्कचः — भवति । बाष्पात्रेण मातुषो, न वीर्येण ।

हिडिम्बा — (क) किं ब्रह्मणो ।

घटोत्कचः — न ब्राह्मणः ।

हिडिम्बा — (ख) आहु येतो ।

घटोत्कचः — न वृद्धः ।

हिडिम्बा — (ग) किं बालो ।

घटोत्कचः — न बालः ।

हिडिम्बा — (घ) जइ एव्वं, पेक्खामि दाव णं ।

(उभौ परिक्रान्तः)

हिडिम्बा — (ङ) किं एसो माणुसो आणीवो ।

घटोत्कचः — भवति ! कोऽयम् ।

हिडिम्बा — (च) उम्मत्तअ । वज्जदं तु अअं ।

(क) किं ब्राह्मणः ।

(ख) भयया स्थविरः ।

(ग) किं बालः ।

(घ) मयोर्वं, पश्यामि तावदेतम् ।

(ङ) किमेव मातुष आनीतः ।

(च) उम्मत्तक । देवतं सख्यम् ।

घटोत्कचः—आः कस्य वैचतम् ।

हिडिम्बा—(क) तव अ मम अ ।

घटोत्कचः—कः प्रत्ययः ।

हिडिम्बा—(ख) एतो पञ्चओ । जेहु अव्यउत्तो ।

भीमसेनः—(बिलोक्य) का पुनरियम् । अये देवी
हिडिम्बा ।

अस्माकं भ्रष्टराज्यानां भ्रमतां गह्वरे वने ।

जातकारुण्यया वेषि । सन्तापो नाशितस्त्वया ॥ ४९ ॥

हिडिम्बे ! किमिदम् ।

हिडिम्बा—(कलं) (ग) ईदितं विअ ।

भीमसेनः—जात्या राक्षसी, न समुदाचारेण ।

हिडिम्बा—(घ) उम्मत्तअ ! अभिवादेहि पितरं ।

घटोत्कचः—भोस्तात ! अहं स धार्तराष्ट्रवनद्वन्नाभिर्घटो-
त्कचोऽभिवादये । पुत्रवापलं क्षन्तुमर्हसि ।

(क) तव च मम च ।

(ख) एष प्रत्ययः । जयत्वार्षपुत्रः ।

(ग) ईदृशमिव ।

(घ) उम्मत्तक । अभिवादय पितरम् ।

भीमसेनः — एहोहि पुत्र! व्यतिक्रमकृतं कान्तमेव ।
 (इति परिष्वज्य) धार्तराष्ट्रवनदवाप्तिपुत्रपेक्षीणि पितृद्वयानि ।
 पुत्र! अतिबलपराक्रमो भव ।

घटोत्कचः — अनुगृहीतोऽस्मि ।

वृद्धः — एवं, भीमसेनपुत्रोऽयं घटोत्कचः ।

भीमसेनः — पुत्र! अभिवाद्यान्नभवस्तं केशवदासम् ।

घटोत्कचः — भगवन्! अभिवादये ।

वृद्धः — पितृसदृशगुणकीर्तिर्भव ।

घटोत्कचः — अनुगृहीतोऽस्मि ।

वृद्धः — भो वृकोदर! रक्षितमस्मत्कुलं, स्वकुलमुद्धृतं च ।
 गच्छामस्तावत् ।

भीमसेनः —

अनुग्रहात् तु भवतः सर्वमासीदिवं शुभम् ।

आश्रमोऽदूरतोऽस्माकं तत्र विश्रम्य गम्यताम् ॥५०॥

वृद्धः — कृतमातिथ्यमनेन जीवितप्रदानेन । तस्माद्ग-
 च्छामस्तावत् ।

भीमसेनः — गच्छतु भवान् सकुटुम्भः पुनर्दर्शनाय ।

वृद्धः — वाढम् । प्रथमः कल्पः ।

(निष्क्रान्तः सकलवृद्धः केशवदासः)

भीमसेनः — हिडिम्बे ! इतस्तावत् । वत्स ! घटोत्कच !
इतस्तावत् । तत्रभवन्तं केशवदासमाश्रमपदद्वारमात्रमपि सम्भा-
षयिष्यामः ।

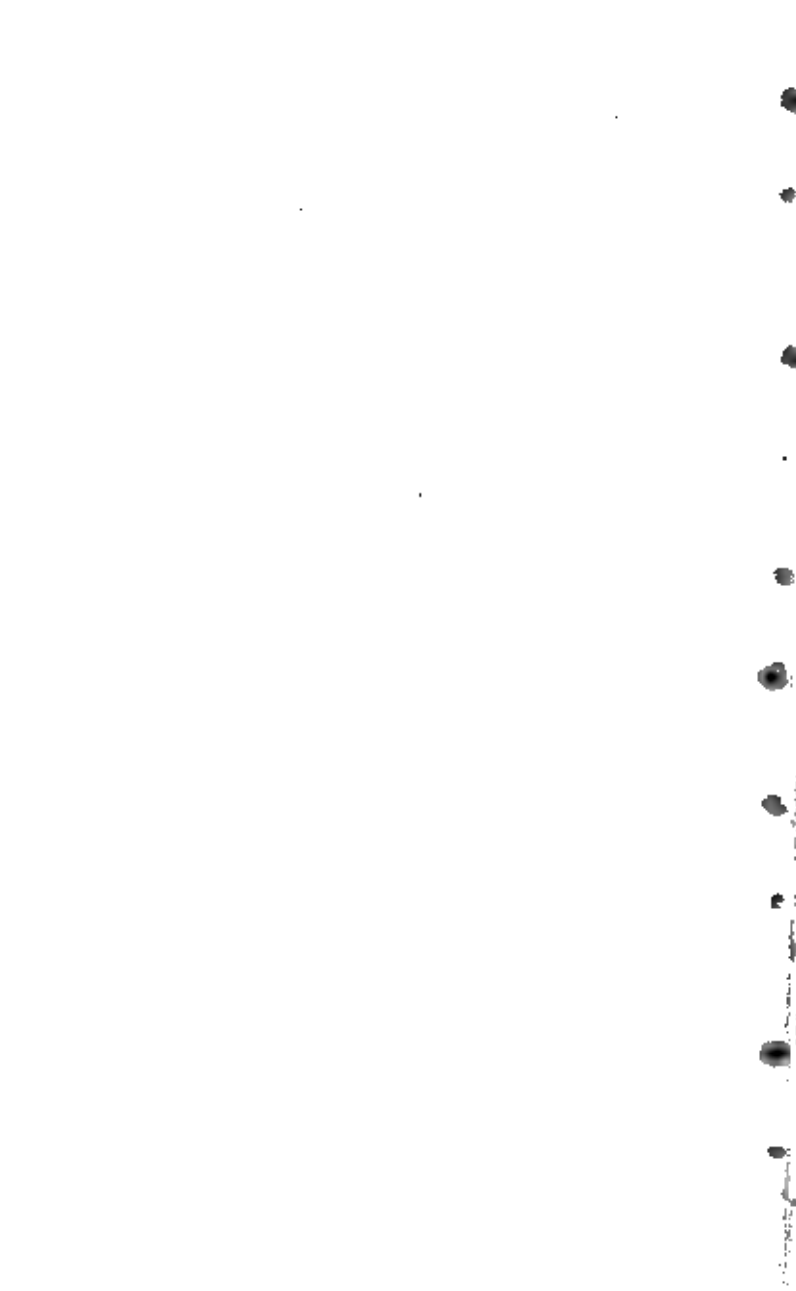
यथा नदीनां प्रभवः समुद्रो
यथाहुतीनां प्रभवो हुताशः ।
यथेन्द्रियाणां प्रभवं^१ मनोऽपि
तथा प्रभुर्नो भगवानुपेन्द्रः ॥ ५१ ॥

(निष्क्रान्तः सर्वे)

मध्यमन्यायोगोऽवसितः ॥

शुभं भूषात् ।

^१ इतः प्राप् 'भरतवासकम्' इत्यनेनितं भवति । ३ प्रभवति ईदृशे इत प्रभवम् ईदृशत् ।
पञ्चम्यम् ।

॥ श्रीः ॥

श्रीगणेशायनमः ।

महाकविश्रीभासप्रणीतं

दूतवाक्यम् ।

(गान्धारो ततः प्रविशति सूत्रधारः)

सूत्रधारः—

पादः पायादुपेन्द्रस्य सर्वलोकोत्सवः स वः ।

व्याधिको नमुचिर्येन तनुताम्रनखेन स्वे ॥ १ ॥

एवमार्यमिश्रान् विज्ञापयामि । अये किमुल्लु मयि विज्ञा-
पनव्यमे शब्द इव श्रूयते । अङ्ग ! पश्यामि ।

(नेपथ्ये)

भो भोः प्रतिहाराधिकृताः! महाराजो दुर्योधनः समाज्ञापयति ।

सूत्रधारः— भवतु, विज्ञातम् ।

उत्पन्ने धार्तराष्ट्राणां विरोधे पाण्डवैः सह ।

मन्त्रशालां रचयति भृत्यो दुर्योधनाशया ॥ २ ॥

(निष्क्रान्तः)

स्थापना ।

(ततः प्रविशति काञ्चुकीयः)

काञ्चुकीयः—भो भोः प्रतिहाराधिकृताः ! महाराजो
दुर्योधनः समाज्ञापयति—अद्य सर्वपार्थिवैः सह मन्त्रयितुमि-
च्छामि । तदाह्वयन्तां सर्वे राजान इति । (परिक्लम्यामलोक्य) अये
अयं महाराजो दुर्योधन इति एवाभिवर्तते । य एषः,

इयामो युवा सितदुकूलकृतोत्तरीयः
सच्छत्रचामरवरो रचिताङ्गरागः ।
श्रीमान् विभूषणमणिद्युतिरञ्जिताङ्गो
नक्षत्रमध्य इव पर्वगतः क्षशाङ्कः ॥ ६ ॥

(ततः प्रविशति पयानिर्दिष्टो दुर्योधनः)

दुर्योधनः—

उद्धूतरोपमिष मे हृदयं सहर्षं
प्राप्तं रणोत्सवमिमं सहसा विचिन्त्य ।
इच्छामि पाण्डवबले वरवारणाना-
मुत्कृत्तदन्तमुसलानि मुखानि कर्तुम् ॥ ७ ॥

काञ्चुकीयः—जयतु महाराजः । महाराजशासनात् समा-
नीतं सर्वराजमण्डलम् ।

दुर्योधनः—सम्यक् कृतम् । प्रविश त्वमवरोधनम् ।

काञ्चुकीयः—यदाज्ञापयति महाराजः । (निष्क्रान्तः)

दुर्योधनः—आर्यो! वैकर्णवर्षदेवौ! उच्यताम्—अस्ति
ममैकादशाक्षौहिणीबलसमुदयः । अस्य कः सेनापतिर्मवितु-
मर्हति ।

किं किमाहतुर्भवन्तौ—महान् स्वत्वयमर्थः । मन्त्रयित्वा
वक्तव्यमिति ।

सदृशमेतत् । तदागम्यतां मन्त्रशालामेव प्रविशामः । आचार्य !
अभिवादये । प्रविशतु भवान् मन्त्रशालाम् । पितामह ! अभि-
वादये । प्रविशतु भवान् मन्त्रशालाम् । मातुल ! अभिवादये ।
प्रविशतु भवान् मन्त्रशालाम् । आर्यो ! वैकर्णवर्षदेवौ ! प्रवि-
शतां भवन्तौ । भो भोः सर्वशक्तियाः ! स्वैरं प्रविशन्तु भवन्तः ।
वयस्य ! कर्ण ! प्रविशामस्तावत् ।

(प्रविश्य)

आचार्य ! एतत् कुर्मासनम्, आस्यताम् । पितामह ! एतत्
सिंहासनम्, आस्यताम् । मातुल ! एतच्चर्मासनम्, आस्यताम् ।
आर्यो ! वैकर्णवर्षदेवौ ! आसतां भवन्तौ । भो भोः सर्वशक्तियाः !
स्वैरमासतां भवन्तः ।

किमिति किमिति महाराजो नास्ति इति । अहो सेवाधर्मः ।
नन्वयमहमासे । वयस्य ! कर्ण ! त्वमप्यास्व (उपविश्य)

१. 'दू' वाक्यं क. ग. पाठः. २. 'सदासन' क. ग. पाठः. ३. 'सदासन' क. ग.
पाठः. ४. 'सदासन' क. ग. पाठः.

आर्यौ ! वैकर्णवर्षदेवौ ! उच्यताम्—अस्ति ममैकादशाक्षौहि-
णीबलसमुदयः । अस्थ कः सेनापतिर्भविष्यतीति ।

किमाह्लुर्भवन्तौ—अत्रभवान् गान्धारराजो वक्ष्यतीति ।
भवतु, मातुलेनाभिधीयताम् ।

किमाह मातुलः—अत्रभवति गाङ्गेये स्थिते कोऽन्यः सेनाप-
तिर्भविष्यतीति ।

सम्यगाह मातुलः । भवतु भवतु । पितामह एव भवतु । वय-
मप्येतदमिलषामः ।

सेनानिनादपटहस्वनशङ्कनादै-

अण्डानिलाहृतमहोदधिनादकल्पैः ।

गाङ्गेयमूर्ध्नि पतितैरभिषेकतोयैः

सार्धं पतन्तु श्रवयानि नराधिपानाम् ॥ ५ ॥

(पविश्य)

काञ्चुकीयः—अयतु महाराजः । एष खलु पाण्डवस्क-
न्धावाराद् दौलेनागतः पुरुषोत्तमो नारयणः ।

दुर्योधनः—मा तावद् भो बावरायण ! । किं किं कंसभृ-
त्यो दामोदरस्तव पुरुषोत्तमः । स गोपालकस्तव पुरुषोत्तमः ।
बाह्द्रेद्रथापहृतविषयकीर्त्तिभोगस्तव पुरुषोत्तमः । अहो पार्थिवा-
सन्नमाश्रितस्थ धृत्यजनस्य समुद्राचारः । सगर्वं खल्वस्य वच-
नम् । आ अपध्वंस ! ।

काञ्चुकीयः — प्रसीदतु महाराजः । संभ्रमेण समुदा-
चारो विस्मृतः । (पादयोः पतति)

कुर्योधनः — संभ्रम इति । आ मनुष्याणामस्त्येव संभ्रमः ।
उत्तिष्ठोत्तिष्ठ ।

काञ्चुकीयः — अनुगृहीतोऽस्मि ।

कुर्योधनः — इदानीं प्रसन्नोऽस्मि । क एष दूतः प्राप्तः ।

काञ्चुकीयः — दूतः प्राप्तः केशवः ।

कुर्योधनः — केशव इति । पृथमेष्टव्यम् । अयमेव समुदा-
चारः । भो भो राजानः ! वीर्येणागतस्य केशवस्य किं युक्तम् ।
किमाहुर्भवन्तः — अर्घ्यप्रदानेन पूजयितव्यः केशव इति । न
मे रोचते । ब्रह्मणमस्यात्र हितं पश्यामि ।

ब्रह्मणमुपगते तु वासुभद्रे

हृतनयना इव पाण्डवा भवेयुः ।

गतिमतिरहितेषु पाण्डवेषु

क्षितिरखिलापि भवेन्ममत्सपत्न्या ॥ ६ ॥

अपिच योऽत्र केशवस्य प्रत्युत्थास्यति, स मया द्वादशसुवर्ण-
भारेण दण्ड्यः । तदुग्रमत्ता भवन्तु भवन्तः । कोनुल्लु ममाप्र-
त्युत्था(प?)नस्योपायः । हन्त दृष्ट उपायः । वादरायण ! आनीय-
तां स चित्रपटो ननु, यत्र द्रौपदीकेशाम्बरावकर्षणमालिखितम् ।
(अपवार्य) तस्मिन् दृष्टिविन्यासं कुर्वन् नोत्थास्यामि केशवस्य ।

काञ्चुकीयः — यदाज्ञापयति महाराजः । (निष्क्रम्य प्रविश्य)

जयतु महाराजः । अयं स चित्रपटः ।

दुर्योधनः — ममाग्रतः प्रसारय ।

काञ्चुकीयः — यदाज्ञापयति महाराजः । (प्रसारयति)

दुर्योधनः — अहो दर्शनीयोऽयं चित्रपटः । एष दुःशा-
सनो द्रौपदी केशहस्ते गृहीतवान् । एषा खलु द्रौपदी,

दुःशासनपरामृष्टा सम्भ्रमोत्फुल्ललोचना ।

राहुवक्रान्तरगता चन्द्रलेखेय शोभते ॥ ७ ॥

एष दुरात्मा भीमः सर्वराजसमक्षमवमानितां द्रौपदीं दृष्ट्वा
प्रवृद्धामर्षः तमास्तम्भं तुलयति । एष धुधिशिरः,

सत्यधर्मघृणायुक्तो भूतविभ्रष्टचेतनः ।

करोत्यपाधिर्क्षेपैः शान्तामर्षं वृकोदरम् ॥ ८ ॥

एष इदानीमर्जुनः,

रोषाकुलाक्षः स्फुरिताधरोष्ठ-

स्तृणाय मत्वा रिपुमण्डलं तत् ।

उत्सादयिष्यन्निव सर्वराजः*

शनैः समाकर्षति गाण्डिवज्याम् ॥ ९ ॥

* समागतानिधिरनिरयस्त्रयाध्वनीयम् । 'सर्वराजान्' इति पा पाठो भवेत् ।

एष युधिष्ठिरोऽर्जुनं निवारयति । एतौ नकुलसहदेवौ,

कृतपरिकरबन्धौ चर्मनिस्त्रिशहस्तौ

परुषितमुखरागौ स्पष्टदष्टाधरोष्ठौ ।

विगतभरणशङ्कौ सत्यरं भ्रातरं मे

हरिमिव मृगपोतौ तेजसाभिप्रयातौ ॥ १० ॥

एष युधिष्ठिरः कुमाराखुपेत्य निवारयति —

मीचोऽहमेव विपरीतमतिः कथं वा

रोषं परित्यजतमद्य नयानयज्ञौ ।

पूताधिकारमवमानममृष्यमाणाः

सन्ध्याधिकेषु यन्वनीयपराक्रमाः स्युः ॥ ११ ॥

इति । एष गान्धारराजः,

अक्षान् क्षिपन् सैकितयं प्रहसन् सगर्भं

सङ्कोचयन्निभं मुदं द्विषतां स्वकीर्त्या ।

स्यैरासनो वृषदराजसुतां रुदन्तीं

काक्षेण पश्यति लिखत्य(भिस्त्रा ?) नयज्ञः ॥ १२ ॥

एतावताचार्यपितामहौ तां दृष्ट्वा लज्जायमानौ पटान्तान्तर्हित-

मुखौ स्थितौ । अहो अस्य वर्णाढ्यता । अहो भावोपपन्नता ।

अहो युक्तलेखता । सुव्यक्तमालिखितोऽयं चित्रपटः । प्रीतोऽस्मि ।

कोऽत्र ।

§ सैकितयमित्यर्थः । 'सैकितयः' इति वा पाठो भवेत् । * वृषदराजोऽसुतादित्यमप्यत्र
एष प्रयोगाद् कल्प्यम् ।

काञ्चुकीयः — जयतु महाराजः ।

सुर्योधनः — दादरायण ! आनीयतां स विहगवाहनमात्र-
विस्मितो दूतः ।

काञ्चुकीयः — यदाज्ञापयति महाराजः । (निष्क्रान्तः)

सुर्योधनः — वयस्य ! कर्ण !

प्रातः किलाद्य वधनादिह पाण्डवानां

दौत्येन भृत्य इव कृष्णमतिः स कृष्णः ।

श्रोतुं सखे ! त्वमपि सज्जय कर्ण ! कर्णौ

नारीमृदूनि वधनानि युधिष्ठिरस्य ॥ ११ ॥

(ततः प्रविशति वासुदेवः काञ्चुकीयश्च)

वासुदेवः — अथ खलु भर्मराजवचनाद् धनक्षयाकृत्रिम-
मित्रतया स्वाहयवर्षमनुक्तग्राहिणं सुर्योधनं प्रति मयाप्यनुचित-
दौत्यसमयोऽनुष्ठितः । अथच,

कृष्णापराभवमुवा रिपुवाहिनीभ-

कुम्भस्थलीवलनतीक्ष्णगदाधरस्य ।

भीमस्य कोपशिखिना युधि पार्थपधि-

खण्डानिलैश्च कुरुवंशवनं विनष्टम् ॥ १४ ॥

इदं सुर्योधनशिखिरम् । इह हि,

आवासाः पार्थिवानां सुरपुरसदृशाः स्वच्छन्दविहिता
विस्तीर्णाः शस्त्रशाला बहुविधकर(रैणैः) शस्त्रैरुपचिताः ।
हेषन्ते मन्दुरास्थास्तुरगवरघटा घृहन्ति करिण
ऐश्वर्यं स्फूर्तिमेतत् स्वजनपरिभवादासन्नविलयम् ॥ १५ ॥

भोः ।

दुष्टवादी गुणद्वेषी हाठः स्वजननिर्दयः ।
सुयोधनो हि मां दृष्ट्वा नैव कार्यं करिष्यति ॥ १६ ॥

भो बादरायण ! किं प्रवेष्टव्यम् ।

काञ्चुकीयः — अथकिमथकिम् । प्रवेष्टुमर्हति पद्मनाभः ।

वासुदेवः — (प्रविश्य) कथं कथं मां दृष्ट्वा संभ्रान्ताः सर्वक्ष-
त्रियाः । अलमलं संभ्रमेण । स्वैरमासतां भवन्तः ।

दुर्योधनः — कथं कथं केशवं दृष्ट्वा संभ्रान्ताः सर्वक्षत्रि-
याः । अलमलं संभ्रमेण । स्मरणीयः पूर्वमाश्रावितो दण्डः ।
नन्वहमाज्ञता ।

वासुदेवः — भोः सुयोधन ! किमास्ते ।

दुर्योधनः — (आसनात् पतित्वा आत्मगतम्) सुव्यक्तं प्राप्त एव
केशवः ।

उत्साहेन मतिं कृत्वाप्यासीनोऽरिम् समाहितः ।

केशवस्य प्रभावेन चलितोऽस्म्यासनादहम् ॥ १७ ॥

अहो बहुमायोऽयं दूतः । (प्रकशम्) भो दूत ! एतदासनमास्य-
ताम् ।

वासुदेवः—आचार्य ! आस्यताम् । गाङ्गेयप्रमुखा राजानः ।
स्वैरमासतां भवन्तः । वयमप्युपविशामः । (उपविश्य) अहो व-
र्षानीयोऽयं चित्रपटः । ना तावत् । द्रौपदीकेशधर्षणमत्रालिखि-
तम् । अहोतुल्यं,

सुर्यो धनोऽयं स्वजनायमानं
पराक्रमं पश्यति बालिशत्वात् ।
को नाम लोके स्वयमात्मदोष-
मुदाटयेन्नष्टृणः सभासु ॥ १८ ॥

आः अपनीयतामेष चित्रपटः ।

सुर्यो धनः—बादरायण ! अपनीयतां किल चित्रपटः ।

काञ्चुकीयः—यदाशापयति महाराजः । (अपनयति)

सुर्यो धनः—भो दूत !

धर्मात्मजो वासुसुतश्च भीमो
भ्रातार्जुनो मे श्रिदशेन्द्रसूनुः ।
यमौ च तायश्चिसुतौ विनीतौ
सर्वे सभृत्याः कुशलोपपन्नाः ॥ १९ ॥

वासुदेवः—सदृशमेतद् गान्धारीपुत्रस्य ; अथ किमथ किम् ।

कुशलिनः सर्वे । भवतो राज्ये शरीरे बाह्याभ्यन्तरे च कुशलम-
नामयं च पृष्ट्वा विशापयन्ति युधिष्ठिरादयः पाण्डवाः—

अनुभूतं महद् दुःखं संपूर्णः समयः स च ।

अस्माकमपि धर्म्यं यद् वायाचं तद् विभज्यताम् ॥ २० ॥

इति ।

दुर्योधनः— कथं कथं वायाचमिति ।

यने पितृव्यो मृगयाप्रतङ्गतः

कृतापराधो मुनिशापमाप्तवान् ।

तवाप्रभृत्येव स दारानिरस्पृहः

परात्मजानां पितृतां कथं व्रजेत् ॥ २१ ॥

वासुदेवः— पुराग्रिदं भवन्तं पृच्छामि ।

विधिप्रवीर्यो विषयी विपत्तिं

क्षयेण यातः पुनरभिकायाम् ।

व्यासेन जातो धृतराष्ट्र एव

लभेत राज्यं जनकः कथं ते ॥ २२ ॥

मा मा भवान्,

एवं परस्परविरोधविवर्धनेन

शीघ्रं भवेत् कुरुकुलं नृप ! नामशेषम् ।

तत् कर्तुमर्हति भवानपकृष्य रोषं

यत् त्वां युधिष्ठिरमुखाः प्रणयाद् भुवन्ति ॥ २३ ॥

दुर्योधनः — भो दूत ! न जानाति भवान् राज्यव्यवहारम् ।

राज्यं नाम नृपात्मजैः सहृदयैर्जित्वा रिपून् मुञ्चते
तल्लोके न तु याच्यते न तु पुनर्दीनाय वा दीयते ।
काङ्क्षा चेन्नृपतिलमाप्तुमचिरात् कुर्वन्तु ते साहसं
स्वैरं वा प्रविशन्तु शान्तमतिभिर्जुष्टं शमायाश्रमम् ॥ २४ ॥

वासुदेवः — भोः दुर्योधन ! अलं बन्धुजने परवमभिधा-
तुम् ।

पुण्यसञ्चयसंग्रहस्तमधिगम्य नृपश्रियम् ।
यच्चयेद् यः सुदृढन्धून् स भवेद् विफलश्रमः ॥ २५ ॥

दुर्योधनः —

स्यालं तत्र गुरोर्भूषं कंसं प्रति न ते वया ।
कथमस्माकमेवं स्यात् तेषु नित्यापकारिषु ॥ २६ ॥

वासुदेवः — अलं तन्मदोषतो ज्ञातुम् ।

कृत्वा पुत्रवियोगार्ता बहुशो जननी मम ।
दृढं स्वपितरं धनुः हतोऽयं मृत्युना स्वयम् ॥ २७ ॥

दुर्योधनः — सर्वथा वञ्चितस्त्वया कंसः । अलमात्मस्त-
वेन । न शौर्यमेतत् । पश्य,

† जामातृनाशव्यसनाभितप्ते
रोषाभिभूते मगधेश्वरेऽथ ।

पलायमानस्य भयातुरस्य

शौर्यं तदेतत् क्व गतं तवासीत् ॥ २८ ॥

वासुदेवः — भोः सुयोधन ! देशकालावस्थापेक्षितं खलु
शौर्यं नयानुगामिनाम् । इह तिष्ठतु तावदस्मद्गतः परिहासः ।
स्वकार्यमनुष्ठीयताम् ।

कर्तव्यो भ्रातृषु कोहो विस्मर्तव्या गुणेतराः ।

सम्बन्धो बन्धुभिः श्रेष्ठान् लोकयोः समथोरपि ॥ २९ ॥

सुयोधनः —

देवात्मजैर्मनुष्याणां कथं वा बन्धुना भवेत् ।

पिष्टपेषणमेतावत् पर्याप्तं छिद्यतां कथा ॥ ३० ॥

वासुदेवः — (आमगतम्)

प्रसाधमानः साम्राज्यं न स्वभावं विसृजति ।

हन्त संक्षोभयाम्येनं बन्धोभिः परुषाक्षरैः ॥ ३१ ॥

(प्रकाशम्) भोः सुयोधन ! किं न जानीषेऽर्जुनस्य बलपराक्रमम् ।

सुयोधनः — न जाने ।

वासुदेवः — भोः ! श्रूयतां,

कैरातं वपुरास्थितः पशुपतिर्युद्धेन सन्तोषितो

वह्नेः खाण्डवमश्रतः सुमहती वृष्टिः शरैश्छादिता ।

देवेन्द्रार्तिकरा निवातकवचा नीताः क्षयं लीलया
गन्धकेन तदा विराटनगरे भीष्मादयो निर्जिताः ॥३२॥

अपिच, तत्रापि प्रत्यक्षमगरं कथयामि ।

ननु त्वं चित्रसेनेन नीयमानो नभस्तलम् ।
विक्रोशन् घोषयात्रायां फल्गुनेनैव मोक्षितः ॥ ३३ ॥

किं बहुना,

व्रातुमर्हसि मद्राक्याद् राज्यार्थं धृतराष्ट्रज ! ।
अन्यथा सागरान्तां गां हरिष्यन्ति हि पाण्डवाः ॥ ३४ ॥

सुर्योधनः—कथं कथम् । हरिष्यन्ति हि पाण्डवाः ।

प्रहरति यदि युद्धे मारुतो भीमरूपी
प्रहरति यदि साक्षात् पार्थरूपेण शक्रः ।
परुषवचनवक्ष ! त्वद्वचोभिर्न दास्ये
तृणमपि पितृभुक्ते वीर्यगुप्ते स्वराज्ये ॥ ३५ ॥

वासुदेवः—भोः कुरुकुलकलङ्कभूत ! अयशोलुब्ध ! वयं
किं तृणान्तराभिभाषकाः ।

सुर्योधनः—भो गांपालक ! तृणान्तराभिभाष्यो भवान् ।

अवध्यां प्रमदां हत्वा हयं गोवृषमेव च ।
महानपि सुनिर्लज्जो वक्तुमिच्छसि साधुभिः ॥ ३६ ॥

वासुदेवः—भोः सुर्योधन ! ननु क्षिपसि माम् ।

दुर्योधनः — आः अभाष्यस्त्वम् ।

अहमवधृतपाण्डरातपत्रो
 द्विजवरहस्तधृताम्बुसिक्तमूर्धा ।
 अबनतनूपमण्डलानुयात्रैः
 सह कथयामि भयद्विधैर्न भागे ॥ ३७ ॥

वासुदेवः — न व्याहरति किल मां सुयोधनः । भोः !

शठ ! बान्धवनिःश्रेह ! काक ! केकर ! पिङ्गल ! ।
 स्वदर्धात् कुरुवंशोऽयमश्विराज्ञाशमेष्यति ॥ ३८ ॥

भो भो राजानः ! गच्छानस्तावत् ।

दुर्योधनः — कथं यास्यति किल केशवः । दुःशासन !
 दुर्मर्षण ! दुर्मूल ! दुर्बुद्धे ! दुष्टेभर ! दूतसमुदाहारमतिक्रान्तः
 केशवो बध्यताम् । कथमशक्ताः । दुःशासन ! न समर्थः
 ज्ञस्त्वसि ।

करितुरगनिहन्ता कंसहन्ता स कृष्णः
 पशुपकुलनिवासावानुजीव्यानभिज्ञः ।
 दूतभुजबलवीर्यः पार्थिवानां समक्षं
 स्ववचनकृतदोषो बध्यतामेष शीघ्रम् ॥ ३९ ॥

अथमशक्तः । मातुल ! बध्यतामयं केशवः । कथं पराङ्मुखः

१ काक ! इति दुर्वाससस्य, केकर ! इति पिङ्गलाकृतस्य, पिङ्गल ! इति भार्गवस्येतिष्वान्
 वानरपुत्रिणां शेषपरामि सर्वेष्वपि ।

पतति । भवतु, अहमेव पार्श्वैर्बन्धामि । (उपसर्पति)

वासुदेवः— कथं (विबन्धु)कामो मां किल सुयोधनः ।
भवतु, सुयोधनस्य सामर्थ्यं पश्यामि । (विचरन्तारिधतः)

दुर्योधनः— भो दूत !

सृजसि यदि समन्ताद् देवमायाः स्वमायाः
प्रहरसि यदि वा त्वं दुर्निवारैः सुरासैः ।

हृयगजवृषभाणां पातनाञ्जातदणों
नरपतिगणमध्ये बध्यसे त्वं मयाद्य ॥ ४० ॥

आः तिष्ठेदानीम् । कथं न दृष्टः केशवः । अयं केशवः ।
अहो ह्रस्वत्वं केशवस्य । आः तिष्ठेदानीम् । कथं न दृष्टः
केशवः । अयं केशवः । अहो दीर्घत्वं केशवस्य । कथं न दृष्टः
केशवः । अयं केशवः । सर्वत्र मन्त्रशालायां केशवा भवन्ति ।
किमिदानीं करिष्ये । भवतु, दृष्टम् । भो भो राजानः ! एकेनैकः
केशवो बध्यताम् । कथं स्वयमेव पार्श्वैर्बन्धः पतन्ति राजानः ।
साधु भो जग्भक ! साधु ।

मत्कामुर्कोदरविनिःसृतबाणजालैः-
विन्दक्षरत्क्षतजरक्षितसर्वगात्रम् ।

पश्यन्तु पाण्डुतनयाः शिबिरोपनीतं

त्वां धाण्यरुद्धनयनाः परिनिःश्वसन्तः ॥ ४१ ॥

(निष्क्रान्तः)

वासुदेवः — भवतु, पाण्डवानां कार्यमहमेव साभयामि ।

भोः सुदर्शन ! इतस्तावत् ।

(ततः प्रविशति सुदर्शनः)

सुदर्शनः — एव भोः !

श्रुत्वा गिरं भगवतो विपुलप्रसादा-

भिर्षोदितोऽस्मि परिवारिततोयबौधः ।

करिमन् खलु प्रकुपितः कमलायताक्षः

कस्याद्य भूर्धनि मया प्रविजृम्भितव्यम् ॥ ४२ ॥

कनुखलु भगवान् नारायणः ।

अव्यक्तादिरचिन्त्यात्मा लोकसंरक्षणोद्यतः ।

एकोऽनेकवपुः श्रीमान् द्विषद्बलनिपूवनः ॥ ४३ ॥

(विलोक्य) अये अयं भगवान् हस्तिनपुरद्वारे दूतसमुदाचारेणोप-

स्थितः । कुतः खल्वापः कुतः खल्वापः । भगवति ! आकाश-

गङ्गे । आपस्तावत् । हन्त स्रवति । (आचम्योपसृज्य)

भगवान् नारायणः । (प्रणमति)

वासुदेवः — सुदर्शन ! अप्रतिहतपराक्रमो भव ।

सुदर्शनः — असुगृहीतोऽस्मि ।

वासुदेवः—दिष्ट्वा भवान् कर्मकाले प्रातः ।

सुदर्शनः—कथं कथं कर्मकाल इति । आज्ञापयतु भग-
वानाज्ञापयतु ।

किं मेरुमन्दरकुलं परिवर्तयामि

संक्षोभयामि सकलं मकरालयं वा ।

सक्षत्रशंखमखिलं भुवि पातयामि

नाशयमस्ति मम देव ! तत्र प्रसादात् ॥ ४४ ॥

वासुदेवः—भोः सुदर्शन ! इतस्तावत् । भोः सुयोधन !

यदि लवणजलं वा कन्दरं वा गिरीणां

ग्रहगणचरितं वा वायुमार्गं प्रयासि ।

मम भुजबलयोगप्राप्तसंजातवेगं

भवतु चपल ! चक्रं कालचक्रं तदाद्य ॥ ४५ ॥

सुदर्शनः—भोः सुयोधनहतक्र ! (इति पुनर्दिचार्य) प्रसीदतु
प्रसीदतु भगवान् नारायणः ।

महीभारापनयनं कर्तुं जातस्य भूतले ।

अस्मिन्नेवं गते देव ! ननु स्याद् विफलः श्रमः ॥ ४६ ॥

वासुदेवः—सुदर्शन ! रोषात् समुदाचारो नावेक्षितः ।
गम्यतां स्वनिलयमेव ।

सुदर्शनः—यदाज्ञापयति भगवान् नारायणः । कथं कथं
गोपालक इति । त्रिचरणातिक्रान्तत्रिलोको नारायणः स्वस्वत्र-

भवान् । शरणं व्रजन्तु भवन्तः । यावद् गच्छामि । अये
एतद् भगवदायुधवरं शार्ङ्गं प्राप्तम् ।

तनुमृदुललिताङ्गं स्त्रीस्वभावोपपन्नं
हरिकरधृतमध्यं शत्रुसङ्घैककालः ।
कनकलचितपृष्ठं भाति कृष्णस्य पार्श्वे
नवसलिलदपार्श्वे पारुविशुद्धतेव ॥ ४३ ॥

भो भोः ! प्रशान्तरोषो भगवान् नारायणः । गम्यतां स्वमिल-
यमेव । हन्त निवृत्तः । यावद् गच्छामि । अये इयं कौमोदकी
प्राप्ता ।

मणिफलकविशिष्टा चित्रमालोत्तरीया
सुररिपुगणमात्रध्वंसने जातलृप्णा ।
गिरिवरतटरूपा दुर्निवारतिवीर्या
व्रजति नमसि शीघ्रं मेघशृन्दानुयात्रा ॥ ४४ ॥

हे कौमोदकि ! प्रशान्तरोषो भगवान् नारायणः । हन्त निवृत्ता ।
यावद् गच्छामि । अये अयं पाञ्चजन्यः प्राप्तः ।

पूर्णेन्तुकुन्दकुमुदोदरहारागौरो
नारायणाननसरोजकृतप्रसादः ।
यस्य त्वनं प्रलयसागरघोषतुल्यं
गर्भा निशम्य निपतन्त्यसुराङ्गनानाम् ॥ ४५ ॥

हे पाञ्चजन्य ! प्रशान्तरोषो भगवान् । गम्यताम् । हन्त
निवृत्तः । अये नन्दकासिः प्राप्तः ।

धनिताविग्रहो युद्धे महासुरभयङ्करः ।

प्रयाति गगने शीघ्रं महोल्केव विभालयम् ॥ ५० ॥

हे नन्दक ! प्रशान्तरोषो भगवान् । गम्यताम् । हन्त निवृत्तः ।

यावद् गच्छामि । अये एतानि भगवदायुधवराणि ।

सोऽयं खड्गः खराशोरपट्टसिततनुः स्वैः करैर्नन्दकाख्यः

सेयं कौमोदकी या सुररिपुकठिनोरःस्थलक्षोदवक्षा ।

सैषा शार्ङ्गाभिधाना प्रलयघनरवज्यारवा चाप(रेखा

सोऽयं गम्भीरघोषः शशिकरविशङ्कः शङ्कराद् पाञ्चजन्यः ॥

हे शार्ङ्ग ! कौमोदकि ! पाञ्चजन्य !

दैत्यान्तकृष्णन्दक ! शत्रुवहे ! ।

प्रशान्तरोषो भगवान् सुरारिः

स्यस्थानमेवात्र हि (गच्छ तां)वत् ॥ ५१ ॥

हन्त निवृत्ताः । यावद् गच्छामि । अये अत्युद्धूतो वायुः । अति-

तपस्यादित्यः । चलिताः पर्वताः । शुब्धाः सागराः । पतिता वृक्षाः ।

श्रान्ता मेषाः । प्रलीना वासुकिप्रभृतयो भुजङ्गेश्वराः । किन्तु-

खल्विदम् । अये अयं भगवतो बाह्वनो गरुडः प्राप्तः ।

सुरासुराणां परिखेदलब्धं

येनामृतं मातृविमोक्षणार्थम् ।

आच्छिन्नमासीद् द्विषतो सुरारे-

त्त्वामुद्धहामीति वरोऽपि वचः ॥ ५२ ॥

हे काश्यपप्रियसुत ! गरुड ! प्रशान्तरोषो भगवान् देवदेवेशः ।
गम्यतां स्वनिलयमेव । हन्त निवृत्तः । यावद् गच्छामि ।

एते + + + + +

+ + + संभ्रमचलन्मकुटोत्तमाङ्गाः ।

रुष्टेऽप्युते विगतकान्तिगुणाः प्रशान्तं

श्रुत्वा श्रयन्ति सदनानि (नि)वृत्ततापाः ॥ ५४ ॥

यावदहमपि कान्तां मेरुगुहामेव यास्यामि । (निष्क्रान्तः)

वासुदेवः — यावदहमपि पाण्डवशिथिरमेव यास्यामि ।

(नेष्टव्ये)

मत्सलु नत्सलु गन्तव्यम् ।

वासुदेवः — अये वृद्धराजस्यर इव । भो राजन् ! एव
स्थितोऽस्मि ।

(सन्तः प्रविशति गृतराष्ट्रः)

गृतराष्ट्रः — कनुसलु भगवान् नारायणः । कनुसलु भ-
गवान् पाण्डवश्रेयस्करः । कनुसलु भगवान् विप्रप्रियः । कनुसलु
भगवान् देवकीनन्दनः ।

मम पुत्रापराधात् तु शार्ङ्गपाणे । तत्राधुना ।

एतन्मे त्रिदशाध्यक्ष । पादयोः पतितं शिरः ॥ ५५ ॥

(पतति)

वासुदेवः — हा धिक् । पतितोऽप्रभवान् । उच्छिष्टोत्तिष्ठ ।

धृतराष्ट्रः — अनुगृहीतोऽस्मि । भगवन् ! इदमर्घ्यं पार्श्वे
 च प्रतिगृह्यताम् ।

वासुदेवः — सर्वं गृह्णामि । किं ते भूयः प्रियमुपहरामि ।

धृतराष्ट्रः — यदि मे भगवान् प्रसन्नः, किमन्तःपरमि-
 ष्यामि ।

वासुदेवः — गच्छतु भवान् पुनर्दर्शनाय ।

धृतराष्ट्रः — यदाज्ञापयसि भगवान् नारायणः । (निष्क्रान्तः)

(भरतवाक्यम्)

इमां सागरपर्यन्तां हिमवद्विन्ध्यकुण्डलाम् ।

महीमेकातपञ्चाङ्गां राजसिंहः प्रशास्तु नः ॥ ५६ ॥

(निष्क्रान्ताः सर्वे)

दूतवाक्यं समाप्तम् ।

द्वयं श्रूयात् ।

॥ श्रीः ॥

श्रीगणेशाय नमः ।

महाकविश्रीभासप्रणीतं

दूतघटोत्कचम् ।

(नाम्न्यन्ते ततः प्रविशति सूत्रधारः)

सूत्रधारः —

भारायणस्त्रिभुवनैकपरायणो वः

पायादुपायगतयुक्तिकरः सुराणाम् ।

लोकप्रयाविरतनाटकतन्त्रवस्तु-

प्रस्तावनप्रतिसमापनसूत्रधारः ॥ १ ॥

एवमार्यमिश्रान् विज्ञापयामि । अये किमुखलु मयि विज्ञाप-
नम्यग्रे क्षम्य इय श्रूयते । अङ्ग ! पश्यामि ।

(नेपथ्ये)

भो भो ! निवेद्यतां निवेद्यतां तावत् ।

सूत्रधारः — भवतु, विज्ञातम् ! एष खलु संशप्तकानीकनि-
वाहिते जनार्दनसहाये धनञ्जये तदनन्तरमुपगतभीष्मवधामर्षि-
सैर्घातीराष्ट्रैः परिवार्य निहतः कुमारोऽभिमन्युः । तथाहि,

यान्त्वर्जुनप्रत्यभिधानभीता
 यतोऽर्जुनस्तां विशमीक्षमाणाः ।
 नराधिपः स्वानि निवेशनानि
 सौभद्रबाणाङ्कितनटसंज्ञाः ॥ २ ॥

(निष्कान्तः)

स्थापना ।

(ततः प्रविशति भटः)

भटः — निषेधतां निषेधतां पुत्रशतश्लाघ्यबान्धवाय विज्ञा-
 नविस्तारितविनयाचारदीर्घचक्षुषे महारजाय धृतराष्ट्राय । एव
 खलु,

सौमस्यन्दनवाजिधारणवर्धैर्विक्षोभ्य राज्ञां बलं
 बालेनार्जुनक(मर्म) येन समरे लीलायता[†] वर्णितम् ।
 सौभद्रः स रणे नराधिपशतैर्वैगागतैः (सर्विभ-
 खेशतस्थ^{*}) पितामहस्य सहसैवोत्सङ्गमारोपितः ॥ ३ ॥

इति ।

(ततः प्रविशति धृतराष्ट्रो गान्धारी दुःशाळा प्रसिद्धारी च)

धृतराष्ट्रः — कथं कथं मोः !

† श्रीलाशब्दो स्नेहितप्रियमे कम्पदादिगणे वा द्रष्टव्यः ।
 'चातस्थ' इति पठनीयं मतिः ।

* यन्त्रेकान्तवैत 'धरैतः के

केनैतच्छ्रुतिपद्यवूषणं कृतं मे .

कोऽयं मे प्रियमिति विप्रियं ब्रवीति ।

कोऽस्माकं शिशुवधपातकाङ्क्षितानां

वंशस्य क्षयमवघोषयत्यभीतः ॥ ४ ॥

गान्धारी — (क) महाराज । अस्ति पुनः, ज्ञायते केवळं पुत्रसंक्षयकारकः कुलविग्रहो भविस्सति स्म ।

भूतराष्ट्रः — गान्धारि ! ज्ञायते ।

गान्धारी — (ल) महाराज ! कदापुनः ।

भूतराष्ट्रः — गान्धारि ! शृणु ।

अद्याभिमन्युनिधनाज्जनितप्रकोपः

सामर्थकृष्णभूतरस्मिगुणप्रतोदः ।

पार्थः करिष्यति तदुग्रधनुस्तहायः

शान्तिं गमिष्यति विनाशमवाप्स्य लोकः ॥ ५ ॥

गान्धारी — (ग) हा अभिमन्यो ! ईदृशे विनाश (उत्तम-
पुरुषसंक्षयकारकः कुलविग्रहे वर्तमाने) बाळभावणिमज्जं

(क) महाराज ! अस्ति पुनः, ज्ञायते केवळं पुत्रसंक्षयकारकः कुलविग्रहो भवि-
ष्यतीति ।

(ल) महाराज ! कदापुनः ।

(ग) हा अभिमन्यो ! ईदृशेऽपि नामोत्तमपुरुषसंक्षयकारके कुलविग्रहे वर्तमाने

अभ्याणं 'भ(ळ्ळी)गाकमेण करअन्तो कहिं दाणि पोत्तअ !
गदो सि ।

दुःशाला — (क) जेण दाणि वहूए उत्तराए वेधव्वं दाइव्वं,
तेण अत्तणो जुवदिजणस्स वेधव्वमादिहं ।

धृतराष्ट्रः — अथ केनैव व्यसनार्णवस्य सेतुर्बन्धः ।

भटः — महाराज ! मया ।

धृतराष्ट्रः — को भवान् ।

भटः — महाराज ! ननु जयत्रातोऽस्मि ।

धृतराष्ट्रः — अयत्रात !

केनाभिमन्युर्मिहृतः कस्य जीवितमप्रियम् ।

पञ्चानां पाण्डवास्त्रीनामारमा येनेन्धनीकृतः ॥ १ ॥

भटः — महाराज ! बहुभिः खलु पार्थिवैः सह समागतैर्नि-
हृतः कुमारोऽभिमन्युः । स्यात् तु जयद्रथो निमिच्छभूतः ।

धृतराष्ट्रः — किं किं जयद्रथो निमिच्छभूतः ।

बाळभाष्यनिमज्जनमहात्मा भाष्यक्रमेण कुर्वन् कुत्रेदानीं पौत्रक ! गतोऽसि ।

(क) येनेदानीं कव्वे उत्तरायै वेधव्वं दत्तं, तेनात्मनो जुवदिजनाय वेधव्व-
मादिहम् ।

भट्टः — महाराज ! अयकिम् ।

धृतराष्ट्रः — हन्त जयद्रथो निहतः ।

(तच्छ्रुत्वा दुःशला रोदिति)

धृतराष्ट्रः — कैषा रोदिति ।

प्रतिहारी — (क) महाराज ! भट्टिदारिका दुःशला ।

धृतराष्ट्रः — वत्से ! अलमलं रुदितेन । पश्य,

भर्तृस्ते नूनमत्यन्तमवैधव्यं न रोध्यते ।

येन गाण्डीनिष्ठाणानामात्मा लक्षीकृतः स्वयम् ॥ ७ ॥

दुःशला — (ख) तेन हि अणुजाणादु मं तावो, अहं पि गमिस्ते बह्वृ उत्तराय सआसं ।

धृतराष्ट्रः — वत्से ! किमभिधास्यसि ।

दुःशला — (ग) ताव ! एवञ्च भगिस्ते — अज्ज कालिञ्च
अ वे वेसग्गहणं अहं वि उवधारइस्सामि पि ।

(क) महाराज ! भट्टिदारिका दुःशला ।

(ख) तेन बाणुजानादु मां तातः, अहमपि गमिष्यामि बन्धा उत्तरायः स-
काशम् ।

(ग) तात ! एवञ्च भगिष्यामि — अथ कालिकं च ते वेपप्रहणमहमप्युपधारवि-
ष्यामीति ।

गान्धारी — (क) पुच्छिह ! माखु माखु अमङ्गलं भणाहि ।
जीवदि खु दे भत्ता ।

दुःशला — (ख) अम्ब ! कुदो मे एत्तिआणि भाअधेआणि ।
(जो!) जणदणसहाअस्स धणञ्जअस्स विप्पिअं करिअ को हि
णाम जीविस्सिदि ।

धृतराष्ट्रः — सत्यमाह (तिचरिधनी?) दुःशला । कुतः,

कृष्णस्याष्टभुजोपधानरश्मिते योऽङ्गे विवृद्धधिरं

यो मत्तस्य हलायुधस्य भवति प्रीत्या द्वितीयो मयः ।

पार्थानां सुरतुल्यविक्रमवतां सेहस्य यो भाजनं

तं हत्वा क इहोपलप्स्यति^१ धिरं स्वैर्दुष्कृतैर्जीवितम् ॥८॥

जयप्रात ! अथ तववस्त्रं पुत्रं दृष्ट्वा किं प्रतिपन्नं तेन गाण्डीव-
धन्वना ।

भटः — महाराज । किं वार्जुनसमीपे धृत्तमेतत् ।

धृतराष्ट्रः — कथमर्जुनोऽपि नाग्रासीत् ।

(क) पुच्छिह ! माखु माखुअमङ्गलं भण । जीवति खलु ते भर्ता ।

(ख) अम्ब ! कुतो मे एतावन्ति भागधेयानि । जनार्दनसहायस्य धनसंयस्य
विप्रियं कृत्वा को हि नाम जीविष्यति ।

भट्टः — महाराज ! अथकिम् ।

धृतराष्ट्रः — कथमिदानीं वृत्तमेतत् ।

भट्टः — महाराज ! श्रूयतां—संशतकानीकनिवाहिते जनार्दनसहाये धनञ्जये स बालभावाददृष्टदोषः सङ्ग्राममयतीर्णः कुमारोऽभिमन्युः ।

धृतराष्ट्रः — हन्त ! युक्तरूपोऽस्य वधः । कीं हि समर्थः सभिहितशार्दूलं शुद्धं वर्धयितुम् । अथ शेषाः पाण्डवाः किमनुतिष्ठन्ति ।

भट्टः — महाराज ! श्रूयतां,

चितां न तावत् स्वयमस्य देह-

मारोपयन्त्यर्जुनदर्शनार्थम् ।

तेषां च नामान्युपधारयन्ति

यैस्तस्य गात्रे ग्रहतां नरेन्द्रैः ॥ ९ ॥

धृतराष्ट्रः — गान्धारि ! तदागम्यताम् । गङ्गाकुलमेव यास्यावः ।

गान्धारी — (क) महाराज ! णं तर्हि गाहामो ।

धृतराष्ट्रः — गान्धारि ! शृणु ,

अथैव वास्यामि जलं हृतेभ्यः
 स्वेनापराधेन तवात्मजेभ्यः ।
 न त्वस्मि शक्तः सलिलप्रदानैः
 कर्तुं नृपाणां शिबिरोपरोधम् ॥ १० ॥

(ततः प्रविशति दुर्योधनो दुःशासनः शकुनिश्च)

दुर्योधनः — वत्स ! दुःशासन !

यातोऽभिमन्युनिधनात् स्थिरतां विरोधः
 प्राप्तो जयः प्रथलिता रिपवो निरस्ताः ।
 उन्मूलितोऽस्य च मदो मधुसूदनस्य
 लब्धो मयाप्य सममभ्युदयेन शब्दः ॥ ११ ॥

दुःशासनः — अहोलुललु,

रक्षाः पाण्डुसुता जयद्रथबलेनाक्रम्य शत्रोर्बलं
 सौमद्रे विनिपातिते शरशतक्षेपैर्द्वितीयेऽर्जुने ।
 प्राप्तैश्च व्यसनानि भीष्मपतनादरमाभिरस्याह्वे
 तीव्राः शोकशराः कृताः खलु मनस्वेषां सुतोत्सादनात् ॥ १२ ॥

शकुनिः —

जयद्रथेनाप्य महत् कृतं रणे
 नृपैरसम्भावितमात्मपौरुषम् ।
 प्रसङ्गं तेषां यदनेन संयुगे
 समं सुतेनाप्रतिमं हतं यशः ॥ १३ ॥

दुर्योधनः — मातुल !

शकुनिः — वत्स ! किम् ।

दुर्योधनः — मातुल ! इतस्तावत् । वत्स ! दुःशासन !
इतस्तावत् । तत्रभवन्तं तातमभिवादयिष्यामः ।

शकुनिः — वत्स ! दुर्योधन ! मामैवम् ।

कामं न तस्य रुचितः कुलविग्रहोऽय-

मस्माश्च गर्हयति स प्रियपाण्डवत्वात् ।

युद्धोत्थितैर्जयमवाप्य हि तुल्यरूपम्*

एवं प्रहृष्टवदनैरभिगन्तुमेनम् ॥ १४ ॥

दुर्योधनः — मातुल ! मामैवम् । यथा तथा भवतु, तत्र-
भवन्तं तातमभिवादयिष्यामः (परिक्रामति)

दुर्योधनः — तात ! दुर्योधनोऽहमभिवादये ।

दुःशासनः — तात ! दुःशासनोऽहमभिवादये ।

शकुनिः — शकुनिरहमभिवादये ।

सर्वे — कथमाशीर्वचनं न प्रयुज्यते ।

धृतराष्ट्रः — पुत्र ! कथमाशीर्वचनमिति ।

सौभद्रे निहते बाले हृदये कृष्णपार्थयोः ।

जीविते निरपेक्षाणां कथमाशीः प्रयुज्यते ॥ १५ ॥

दुर्योधनः — तात ! किंकृतोऽयं सम्भ्रमः ।

धृतराष्ट्रः — किंकृतोऽयं सम्भ्रम इति ।

एका कुलेऽस्मिन् बहुपुत्रनाथे
लब्धा सुता पुत्रशताद् विशिष्टा ।
सा घान्धवानां भवतां प्रसादाद्
वैधव्यमभ्याष्यमवाप्स्यतीति ॥ १६ ॥

दुर्योधनः — किं चात्र जयद्रथस्य ।

धृतराष्ट्रः — तेन किल वरविदग्धेन रुक्माः पाण्डवाः ।

दुर्योधनः — आ तेन रुक्माः, बहुभिः स्वस्वभ्यैः ।

धृतराष्ट्रः — भोः कष्टम् ।

बहूनां समुपेतानामेकस्मिन्निर्घृणात्मनाम् ।
बाले पुत्रे प्रहरतां कथं न पतिता भुजाः ॥ १७ ॥

दुर्योधनः — तात !

वृक्षं भीष्मं छलैर्हृत्वा कथं न पतिता भुजाः ।
हृत्वास्माकं पतिष्यन्ति तमबालपराक्रमम् ॥ १८ ॥

धृतराष्ट्रः — पुत्र ! किं भीष्मस्य निपातनमभिमन्योश्च
वधः समः* ।

दुर्योधनः— तात ! कथं न समः ।

धृतराष्ट्रः — पुत्र ! श्रूयताम्,

स्वच्छन्दमृत्युर्निहतो हि भीष्मः

स्वेनोपदेशेन कृतात्मतुष्टः^१ ।

अयं तु बालः कुरुवंशनाथ-

द्विच्छोर्जुनस्य प्रथमः प्रवाहः ॥ १९ ॥

दुःशासनः— तात ! यालो न बाल इति । अभिमन्युना,

धृतराष्ट्रः— किं किं दुःशासनो व्याहरति ।

द्वःशासनः — अथकिम् ।

सर्वेषां नः पश्यतां शुभ्यतां च

[†]इथा(था+धा)भोष्मं *रूढ चापं करेण ।

सूर्येणेवाभ्यागतैरंशुजालैः

सर्वे बाणैरङ्किता भूमिपालाः ॥ २० ॥

४ कृतायामुद्वेगः । तथैव च पादो भवन् ।

† न्यायभाष्ये दम्भोक्तिरिति । 'न्यायभाष्ये' इति दम्भोक्तिः इति वैजयन्ती, ऊच्यते च ।
 मञ्जुलि तत्रा ज्येष्ठ ऊच्यते त्रिवर्षं त्रिवर्षं इति बोधकतया ।

• 'तवापिच्छन्वति' (५-१-३८) इति सूत्रे अविवाकरस्य सर्वोपधिष्यभिचारार्थत्वात् सा-
ध्यामासमासे लको व्यभि'ति' 'स्वधनं त्यज्य गच्छति' इति प्रयोगपतो ल्यप् साधितो दुर्घटवृत्ति-
'समासेऽनपूर्वे' (५-१-३७) इति सूत्रे । तत्र गतीरहोभवणीयः । अथवा 'व्याधामोष्य' इत्यनु-
स्वारो दीर्घलिपिस्थाने लेभकेन अमाद् लिखित इति कल्पम् । तत्रा न 'व्याधामोष्यामृश' इति
पठः स्यात् । व्याधामस्यमोष्या यस्य ॥ १ ॥ व्याधामोष्य हम्भोलिङ्गकिकर्मत्यर्थः । व्याधिभे-
दमिदं नक्षत्रान्तोत्तरपदम् । व्याधश्चक्षुधेह ननुषदलिङ्ग गतिधर्णीयः । अर्धवर्ष आश्वतुष-
वि'ति' वैजयन्त्युक्तेः । एवञ्च 'आगृश' इति ल्यप्पठे स्यात् । 'अवसागृश'कर्मनीत्यदृशः
इतिवचाद्राहृषो मधिः सम्प्रसारणे वर्तिस्यते ।

धृतराष्ट्रः — कष्टं भोः ।

बालेनैकेन तावद् भोः । सौमद्रेणेदृशं कृतम् ।

पुत्रव्यसनसन्तप्तः पार्थो वः किं करिष्यति ॥ २१ ॥

दुर्योधनः — किं करिष्यति ।

धृतराष्ट्रः — तत् करिष्यति, यत् सावरोषायुषो द्रव्यथ ।

दुर्योधनः — तात ! कस्तावदर्जुनो नाम ।

धृतराष्ट्रः — पुत्र ! अर्जुनमपि न जानीषे ।

दुर्योधनः — न जाने ।

धृतराष्ट्रः — तेन हि, अहमपि न जाने । किन्तु, अर्जुनस्य बलवीर्यज्ञा बहवः सन्ति । तान् पृच्छ ।

दुर्योधनः — तात ! केऽर्जुनस्य बलवीर्यज्ञा मया प्रष्टव्याः ।

धृतराष्ट्रः — पुत्र ! श्रूयतां,

शकं पृच्छ पुरा निघातकवच्चप्राणोपहारार्चितं

पृच्छास्त्रैः परितोषितं बहुविधैः कैरातरूपं हरम् ।

पृच्छाभिः भुजगाहुतिप्रणयिनं यस्तर्पितः स्वाण्डवे

“विद्यारक्षितमद्य येन च जितस्त्वं पृच्छ चित्राङ्गदम् ॥ २२ ॥

दुर्योधनः — यद्येतद् वीर्यमर्जुनस्य, किमस्माकं बले न सन्ति प्रतियोद्धारोऽर्जुनस्य ।

धृतराष्ट्रः — पुत्र ! यदि, के ।

दुर्योधनः — ननु कर्ण एव तावत् ।

धृतराष्ट्रः — अहो हास्यः खलु तपस्वी कर्णः ।

दुर्योधनः — केन कारणेन ।

धृतराष्ट्रः — श्रूयतां,

शक्रापनीतकवचोऽर्धरथः प्रमादी

व्याजोपलब्धविफलस्त्वल्लो घृणात्मान् ।

कर्णोऽर्जुनस्य किल(चा? या)स्यति तुल्यभावं

यथस्त्वदानगुरवो वह्नेन्द्रसदाः ॥ २३ ॥

शकुनिः — प्रभवति भवानस्मानवधीरयितुम् ।

धृतराष्ट्रः — शकुनिरेव व्याहरति । भोः शकुने !

त्वया हि यत् कृतं कर्म सततं धूतशालिना ।

तत् कुलस्यास्य वैरान्निर्बालेष्वपि न शाम्यति ॥ २४ ॥

दुर्योधनः — अये,

भूमिकम्पः सशब्दोऽयं कुतोऽनु सहसोत्थितः ।

उत्कामिक्ष पतन्तीभिः प्रज्वालितभिदाम्बरम् ॥ २५ ॥

धृतराष्ट्रः — पुत्र ! एवं मन्ये,

मुख्यक्तं निहतं दृष्ट्वा पौत्रमायस्तचेतसः ।

उत्कारूपाः पतन्त्येते महेन्द्रस्थाश्रुबिन्दवः ॥ २६ ॥

दुर्योधनः— जयत्रात ! गच्छ , पाण्डयश्शिबिरे शङ्खपटह-
सिंहनादस्वोन्मिश्रः किंकृतोऽयं शब्द इति ज्ञायताम् ।

भटः— यदाज्ञापयति महाराजः । (निष्क्रम्य प्रविश्य) संशस-
कानीकनिवाहितप्रतिनिवृत्तेन धनञ्जयेन निहतं पुत्रमङ्गस्थमश्रु-
मिः परिषिष्य जनार्दनायभर्तिसत्तेन प्रतिज्ञातं किलानेन ।

दुर्योधनः— किमिति किमिति ।

भटः—

तस्यैव व्यवसायतुष्टद्वयैस्तद्विक्रमोत्साहिभि-
स्तुष्टास्यैर्जितमित्यवेक्ष्य सहसा नादः प्रकर्षात् कृतः ।
आक्रान्तः मुहभिर्धराधरवरैः संक्षेपितैः पार्थिवै-
र्भूमिभ्यागतसम्भ्रमेव युवतिस्तस्मिन् क्षणे कम्पिता ॥ २७ ॥

धृतराष्ट्रः—

प्रतिज्ञा(सा?स्व)रमात्रेण कम्पितेयं वसुन्धरा ।
सुव्यक्तं धनुषि स्पृष्टे त्रैलोक्यं विचलिष्यति ॥ २८ ॥

दुर्योधनः— किमनेन प्रतिज्ञातम् ।

भटः—

येन मे निहतः पुत्रस्तुष्टिं ये च हते गताः ।
श्वः सूर्येऽस्तमसम्प्राप्ते निहनिष्यामि तानहम् ॥ २९ ॥

इति ।

दुर्योधनः — प्रतिज्ञाव्याघाते प्रथममनुतिष्ठामि ।

धृतराष्ट्रः — पुत्र ! किं करिष्यसि ।

दुर्योधनः — ननु सर्वाक्षौहिणीसन्दोहेनञ्छादयिष्ये जय-
ग्रयम् । अपिच,

द्रोणोपदेशेन यथा तथैव

संयोजये व्यूहमभेद्यरूपम् ।

स्त्रिंशशरास्ते सगजाः सयोधा

अप्राप्तकामा ज्वलन् विशेयुः ॥ ३० ॥

धृतराष्ट्रः —

अपि प्रविष्टं धरणीमप्यारूढं नमःस्थलम् ।

सर्वत्रानुगमिष्यन्ति दारास्ते कृष्णधनुषः ॥ ३१ ॥

भटः —

कूरमेवं नरपतिं नित्यमुद्यतशासनम् ।

यः कश्चिदपरो ब्रूयाच्च तु जीवेत् स तत्क्षणम् ॥ ३२ ॥

(ततः प्रविशति घटोष्काचः)

घटोष्काचः — एष भोः !

प्रयाभि सौभद्रविनाशचो(व)कं

दिदृक्षुरचारिमनार्यचेतसम् ।

विचिन्तयंश्चक्रधरस्य शासनं

यथा गजेन्द्रोऽङ्कुशशङ्कितो बलिम् ॥ ३३ ॥

(अथो विलोक्य) बृहदमन्योपस्थानद्वारमुखम् । यावदवतरामि ।
(अथतीर्थं) आत्मनैवात्मानं निवेदयिष्ये ।

हैडिम्बोऽस्मि घटोत्कचो यवुपतेर्याक्यं गृहीत्वागतो
ब्रह्मव्योऽत्र मया गुरुः स्वधरितैर्वैवर्गतः शत्रुताम् ।

दुर्योधनः—

एषोहि प्रविश स्वशत्रुभयनं कौतूहलं मे महद्
धृष्टं श्रावय मां जनार्दनमवधो दुर्योधनोऽहं स्थितः ॥ ३४ ॥

घटोत्कचः— (प्रविश्य) अये अयमत्रभवान् धृतराष्ट्रः ।
अयं ननु ललितगम्भीराकृतिविशेषः । आश्चर्यमाश्चर्यम् ।

वृद्धोऽप्यनाततबली (शुभ्रशित) संहतांसः
शब्देयरूप इव पुत्रशतस्य धृत्या ।

मन्ये सुरैस्त्रिविद्वरक्षणजातशङ्कै-

स्नाताभिमीलितमुखोऽत्रभवान् हि सृष्टः ॥ ३५ ॥

पितामह ! अभिवाद्ये घटोत्क, न न, युधिष्ठिरावयश्च मे गुरुवो
भवन्तमभिवाद्यन्ति । पश्चाद् घटोत्कचोऽहमभिवाद्ये ।

धृतराष्ट्रः— एषोहि पुत्र ! (?)

॥ मे (प्रियादारवमिदं?)^६ ममापि
यद् भ्रातृनाशाद् व्यसितस्तवात्मा ।
इत्थं च ते नानुगतोऽयमर्थो
मत्पुत्रदोषात् कृपणीकृतोऽस्मि ॥ ३६ ॥

घटोत्कचः—अहो कल्याणः खल्वन्नभवान् । कल्या-
णानां प्रसूतिं पितामहमाह भगवांश्चक्रायुधः ।

धृतराष्ट्रः—(आसमादृत्याय) किमाज्ञापयति भगवांश्चक्रायुधः ।

घटोत्कचः—न न न, आसनस्थेनैव भवता श्रोतव्यो
जमार्पणस्य सन्देशः ।

धृतराष्ट्रः—यदाज्ञापयति भगवांश्चक्रायुधः । (उपविशति)

घटोत्कचः—पितामह ! श्रूयतां—हा वत्स ! अभिमन्यो !
हा वत्स ! कुरुकुलप्रदीप ! हा वत्स ! यदुकुलप्रवाल ! तव
जननीभ्रातरं जनार्दनं मामपि परित्यज्य पितामहं द्रष्टुमाशया
स्वर्गमभिगतोऽसि । पितामह ! एकपुत्रविनाशादर्जुनस्य तावदी-
दृशी खल्वन्नस्था, का पुनर्भवतो भविष्यति । ततः क्षिप्रमिदानी-
मात्मबलाधानं कुरुष्व, यथा ते पुत्रशोकसमुत्थितोऽमिर्न दहेत्
प्राणमयं हविरिति ।

धृतराष्ट्रः—

सकोधव्यवसायेन कृष्णेनैतदुदाहृतम् ।

पश्यामीव हि गाण्डीवी सर्वक्षत्रघ्ने धृतः ॥ ३७ ॥

६ अत्रोक्तान्तर्गतं 'प्रियादारावमिदम्' इति वा 'प्रियं वत्सवमिदम्' इति वा पाठ्यं भवति ।

• व्यसितः दुःखितः । तथेति भावति संबन्धनीयम् ।

दुर्योधनः — अहो हास्यमभिधानम् ।

घटोत्कचः — किमेतद्वास्यते ।

दुर्योधनः — पृतङ्कास्यते ।

वेधैर्मन्त्रयते सार्धं ■ कुष्णो जातमत्सरः ।

पार्थेनैकेन यो वेत्ति निहतं राजमण्डलम् ॥ १८ ॥

घटोत्कचः —

हसासि त्वमहं घत्ता प्रेषितश्चक्रपाणिना ।

श्रावितं पार्थकर्मेवमहो युक्तं तवैव तु ॥ १९ ॥

अपिच, भवतापि श्रोतव्यो जनार्दनस्य सन्देशः ।

दुःशासनः — मा तावद् भोः । क्षत्रियावमानिन् !

पृथिव्यां शारानं यस्य धार्यते सर्वपार्थिवैः ।

सन्देशः श्रोष्यतेऽप्यन्यो नराक्षस्तस्य सन्निधौ ॥ ४० ॥

घटोत्कचः — कथं कथम् ! अराजा नाम भवतां चक्रा-
युधः । हं भोः ।

मुक्ता धेन ('चक्रा पुरा ?) नृपतयः प्रभ्रष्टमानोऽप्युवा

येना(धं ?) नृपमण्डलस्य मिषतो भीष्माग्रहस्ताव् वृतम् ।

* अत्र 'जगपुरा' पठ्यते इति पठनीयं भवति । जरापुरं च जरासन्धनगरं स्वं तु ।

‡ 'वे' इति पठ्यते भवति । तथा च अर्थः पत्नी रुक्मिणीसार्धः । भीष्मस्य च भीष्मकजामधेये रुक्मिणीपतिरिति पठ्यते ।

श्रीर्यस्याभिरता नियोगसुमुखी श्री(वृक्षवत्स)शय्यागृहे
स्नाय्यः पार्थिवपार्थिवस्तत्र कथं राजा न चक्रायुधः ॥ ४१ ॥

बुर्योधनः — वृक्षासन । अलमलं विधादेन ।

राजा वा यदि वाराजा बली वा यदि बाबली ।
बहुनात्र किमुक्तेन किमाह भवतां प्रभुः ॥ ४२ ॥

घटोत्कचः — अथकिम् अथकिम् । प्रभुरेव त्रैलोक्यना-
थस्तत्रभवान् नारायणः, विशेषतोऽस्माकं प्रभुः । अपिच,

अवसितमवगच्छ क्षत्रियाणां विनाशं
नृपशतविनिधि(तया तया)* लाघवं चास्तु भूमेः ।
न हि तनयविनाशादुद्यतोग्रारुमु(प्रे त्ते):
समरशिरसि कञ्चित् फल्गुनस्यातिभारः ॥ ४३ ॥

शकुनिः —

यदि स्याद् वाक्यमात्रेण निर्जितेयं वसुन्धरा !
वाक्ये वाक्ये यदि भवेत् सर्वक्षयवधः कृतः ॥ ४४ ॥

घटोत्कचः — रे रे ! शकुनिरेव व्याहरति । भोः शकुने !

अक्षान् विमुञ्च शकुने ! कुरु बाणयोन्म-
मष्टापदं समरकर्षणि युक्तरूपम् ।

न ह्यत्र दारहरणं न च राज्यतन्त्रं

प्राणाः पणोऽत्र रतिरुग्रफलाश्च घाणाः ॥ ४५ ॥

दुःशासनः — हेहेग्रयोगतः,†

क्षिपसि वदसि रुक्षं लङ्घयित्वा प्रमाणं

न च गणयसि किञ्चिद् व्याहरन् दीर्घहस्तः ।

यदि खलु तव दर्पो मातृपक्षोग्ररूपो

अयमपि खलु रौद्रा राक्षसोग्रस्वभावाः ॥ ४६ ॥

घटोरकचः — शान्तं शान्तं पापम् । राक्षसेभ्योऽपि भवन्त

एव कूरतमाः । कुतः,

न तु जतुगृहे सुप्तान् भ्रातॄन् दहन्ति निशाचराः

शिगसि न तथा भ्रातुः पत्नीं स्पृशन्ति निशाचराः ।

न च सुतयधं सङ्क्षये वृत्तं स्मरन्ति निशाचरा

विकृतवपुषोऽपुत्राऽप्युत्राचारः धूणा न तु वर्जिता ॥ ४७ ॥

दुर्योधनः —

दूतः खलु भवान् प्राप्तो न त्वं युद्धार्थमागतः ।

गृहीत्वा गच्छ सन्देशं न वर्यं दूतघातकाः ॥ ४८ ॥

घटोत्कचः — किं किं दूत इति मां प्रधर्षयसि । तावद्

भोः ! न दूतोऽहम् ।

* रतिः रतिहस्त इत्यर्थः । हेतुकार्यवैरत्येवोपचार आमुर्ध्वमिति वातः । † एवं 'हे'ग्रयोगतः इति वाक्यं भवति, 'हेरे' इति घटोत्कचेन प्राप्तावबोधनकरणान् । 'हीनसंशोधने' ■ 'रे' इत्यर्थः ।

अलं वो व्यवसायेन प्रहरध्वं समागताः ।

ज्याच्छेदाद् दुर्बलो नाहमभिमन्युरिह स्थितः ॥ ४९ ॥

महानेव कैशोरकोऽयं मे मनोरथः । अपिच,

दृष्टोष्ठो मुष्टिमुद्यम्य तिष्ठत्येष घटोत्कचः ।

उत्तिष्ठतु पुमान् कश्चिद् गन्तुमिच्छेद्च्छन्ममालयम् ॥ ५० ॥

धृतराष्ट्रः — पौत्र ! घटोत्कच ! मर्षयतु मर्षयतु भवान् ।
मङ्गचना(व)गन्ता भव ।

घटोत्कचः — न शक्नोमि रोषं धारयितुम् । तथापि पि-
तामह्यन्वनाद् दूत एवास्मि । किमिति विज्ञाप्यस्तत्रभवाम्
नारायणः ।

दुर्योधनः — आः कस्य विज्ञाप्यम् । मङ्गचनादेवं स
वक्तव्यः,

किं व्यर्थं बहु भाषते न खलु ते पौरु(ष)प्यसाध्या वयं
दूरं नाहति किञ्चिदेव वचनं मुह्यं यदा दास्यति ।

निर्याम्येष निरन्तरं नृपशतच्छग्रावलीभिर्वृत-

स्तिष्ठ त्वं सह पाण्डवैः प्रतिवचो दास्यामि ते सायकैः ॥ ५१ ॥

इति ।

घटोत्कचः — पितामह ! एष गच्छामि ।

धृतराष्ट्रः — पौत्र ! गच्छ गच्छ

घटोत्कचः—भो भो राजानः ! श्रूयता जनार्दनस्य
पश्चिमसन्देशः,

धर्मं समाचर (शुङ्कु)रु स्थजनव्यपेक्षां
यत् काक्षितं मनसि सर्वमिहानुतिष्ठ !
जालोपदेश इव पाण्डवरूपधारी
सूर्याशुभिः सममुपैष्यति वः कृतान्तः ॥ ५२ ॥

इति । ”

(निष्क्रान्ताः सर्वे)

दूतघटोत्कचमवहितम् ।

शुभं भूयात् ।

॥ श्रीः ॥

श्रीगणेशाय नमः ।

महाकविश्रीभासप्रणीतं

कर्णभारम् ।

(नाट्यमते ततः प्रविशति सूत्रधारः)

सूत्रधारः—

नरमृगपतिवर्ष्मालोकनभ्रान्तनारी-

नरवनुजनुप(र्णार्थ)घातपाताललोकः ।

करजकुलिशपालीभिन्नदैत्येन्द्रवक्षाः

सुररिपुयलहन्ता श्रीधरोऽस्तु श्रिये वः ॥ १ ॥

एवमार्यमिश्रान् विज्ञापयामि । अये किञ्चुखलु मयि विज्ञापन-
व्यग्रे शब्द इव श्रूयते । अङ्ग ! पदयामि ।

(नेपथ्ये)

भो भो । निवेद्यतां निवेद्यतां महाराजायाङ्गेश्वराय ।

सूत्रधारः— भवतु, विज्ञातम् ।

सङ्ग्रामे तुमुले जाते कर्णाय कलिताञ्जलिः ।

निवेदयति संभ्रान्तो भृत्यो दुर्योधनाज्ञया ॥ २ ॥

(निःक्रान्तः)

प्रस्तावना ।

(ततः प्रविशति बटः)

भटः — भो भो ! निवेद्यतां निवेद्यतां महाराजायाङ्गे^१ध-
राय — युद्धकाल उपस्थित इति ।

फरितुरगरथस्थैः पार्थकेतोः पुरस्ताद्

भुवितनृपतिसिंहैः सिंहनादः कृतोऽथ ।

त्वरितमरिनिना(व^२दै)र्दुःसहं लोकवीरः

समरमधिगतार्थः प्ररिधतो नागकेतुः ॥ १ ॥

(पैरिक्कन्वावळोवथ) अये एवोऽङ्गराजः समरपरिच्छदपरिवृतः शस्त्र-
राजसहितः स्वभयनाभिष्कम्भेत एवाभिवर्तते । भोः । किमुखलु
युद्धोत्सवप्रमुखस्य^३ इष्टपराक्रमस्याभूतपूर्वो हृदयपेरितापः ।
एष हि,

अत्युग्रदीप्तिविशदः समरेऽग्रगण्यः

शौर्ये च सम्प्रति सशोकमुपैति धीमान् ।

प्राप्ते निदाघसमये घनराशिरुद्धः

सूर्यः स्वभावरुचिमानिव भाति कर्णः ॥ २ ॥

यावदपसर्पामि । (निष्क्रान्तः)

१. 'महाराज्य' क. पाठः.

२. 'वि' क. पाठः.

३. 'विजो' क. पाठः.

४. 'सेता' क. पाठः.

५. 'बोरु' क. पाठः.

(ततः प्रविशति मथोक्तः कर्णः शाक्यश्च)

कर्णः —

मा तावन्मम शरमार्गलक्षभूताः

किं प्राप्ताः क्षितिपतयः सजीवशेषाः ।

कर्तव्यं रणशिरसि प्रियं कुरूणां

ब्रह्मण्यो यदि स भवेद् धनञ्जयो मे ॥ ५ ॥

शाक्यराज ! यन्नासावर्जुनस्तत्रैव बोधतां मम रथः ।

शाक्यः — बाढम् । (बोदयति)

कर्णः — अहोतुण्डः

अभ्योन्यशास्त्रविनिपातनिकृत्तगात्र-

यौधाश्ववारणरथेषु महाह्वेषु ।

कुब्जान्तकप्रतिमविक्रमिणो ममापि

वैधुर्यमापतति चेतसि शुद्धकाले ॥ ६ ॥

*भोः ! कष्टम् ।

पूर्वं कुर्यां समुत्पन्नो राधेय इति विश्रुतः ।

युधिष्ठिरादयस्ते मे यथीर्यासस्तु पाण्डवाः ॥ ७ ॥

१. 'भक्तिर्दिष्टः क' क. पाठः. २. 'ज' क. पाठः.

* 'भोः' इत्यतः शब्द 'स्वगतम्' इत्यपेक्षितं माति ।

अयं स कालः कमलध्वशोभनो

*गुणप्रकर्षो दिवसोऽयमागतः ।

निरर्थमस्त्रं च मया हि शिक्षितं

पुनश्च मातुर्वचनेन वारितः ॥ ८ ॥

श्रो मेघराज ! श्रूयतां ममास्त्रस्य वृत्तान्तः ।

शास्त्र्यः — ममाप्यस्ति कौतूहलमेनं वृत्तान्तं श्रोतुम् ।

कर्णः — पूर्वमेव चाहं आमदग्न्यस्य सकाशं गतवानस्मि ।

शास्त्र्यः — ततस्ततः ।

कर्णः — ततः,

विमुह्यताकपिलतुङ्गजटाकलाप-

मुच्यस्मभावलयिनं परशुं दधानम् ।

क्षयान्तकं मुनिवरं भृगुवंशकेतुं

गत्वा प्रणम्य निकटे निधृतः स्थितोऽस्मि ॥ ९ ॥

शास्त्र्यः — ततस्ततः ।

कर्णः — ततस्तेन आमद(भिनाग्न्येन)ममाशीर्वचनं दत्त्वा

पृष्टोऽस्मि — को भवान्, किमर्थमिहागत इति ।

१. 'वास्त्र्या' क. पाठः. २. 'तस्तं भगवन्तं प्रणम्य कृत्वाभक्तिः स्थितोऽस्मि । ततः,
दि' क. पाठः. ३. 'एवा को' क. पाठः. ४. 'सुखः ।' क. पाठः.

शस्यः — ततस्ततः ।

कर्णः — भगवन् ! अखिलान्यस्त्राप्युपशिक्षितुमिच्छामी-
त्युक्तवानस्मि ।

शस्यः — ततस्ततः ।

कर्णः — तत उक्तोऽहं भगवता — ब्राह्मणेषूपवेशं करिष्या-
मि, न क्षत्रियाणामिति ।

शस्यः — अस्ति खलु भगवतः क्षत्रियबंधयैः पूर्ववैरम् ।
ततस्ततः ।

कर्णः — ततो नाहं क्षत्रिय इत्यस्योपवेशं ग्रहीतुमारब्धः ।

शस्यः — ततस्ततः ।

कर्णः — ततः कतिपयकौलातिक्रमे कदाचित् फलमूलत-
मित्कुशकुसुमाहरणाय गतवता शुरुणा सहानुगतोऽस्मि । ततः
■ शुरुर्वनभ्रमणपरिभ्रमास्मदङ्गे निद्रावशमुपगतः ।

शस्यः — ततस्ततः ।

कर्णः — ततः,

कुर्ये वज्रमुखेन नाम कृमिणा दैवास्ममोरुदये
निद्राञ्छेदमयावसन्नत शुरोर्धर्यात् तदा वेदना ।

उत्थाय क्षतजोष्ठतः ॥ सहसा रोषानलोद्दीपितो

मुहुः मां च शशाप कालविकलान्यक्षाणि ते सन्निवृत्ति ॥१०॥

शल्यः—अहो कष्टमभिहितं तद्यभवता ।

कर्णः—परीक्षामहे तावद्वत्स्य वृत्तान्तम् । (तथा कृत्वा) दृता-
न्यक्षाणि निर्वीर्याणीव लक्ष्यन्ते । अपिच,

इमे हि वैन्येन निमीलितेक्षणा

मुहुः स्वलन्तो विवशास्तुरङ्गमाः ।

गजाश्च सप्तच्छवदानगन्धिनो

निवेद्यन्तीव रणे निवर्तनम् ॥ ११ ॥

शङ्खतुन्दुभयश्च निःशब्दाः ।

शल्यः—भोः । कष्टं खल्विदम् ।

कर्णः—शल्यराज ! अलमलं विधादेन ।

हतोऽपि लभते स्वर्गं जित्वा तु लभते यशः ।

उमे बहुमते लोके नास्ति निष्कलता रणे ॥ १२ ॥

अपिच,

इमे हि युद्धेष्वनिवर्तिताश्च

ह्याः सुपर्णेन समानवेगाः ।

श्रीमत्सु काम्बोजकुलेषु जाता

रक्षन्त्यमी यद्यपि रक्षितव्यम् ॥ १३ ॥

अक्षयोऽस्तु गोब्राह्मणानाम् । अक्षयोऽस्तु पतिव्रतानाम् । अक्ष-
योऽस्तु रणेष्वपराङ्मुखानां यौधपुरुषाणाम् । अक्षयोऽस्तु मम
प्राप्तकालस्य । एष भोः, प्रसन्नोऽस्मि ।

समरमुखमसक्तं पाण्डवानां प्रविश्य

प्रथितगुणगणाख्यं धर्मराजं च वक्त्वा ।

मम शरवरक्षेनैरर्जुनं पातयित्वा

वनमिव हतसिंहं सुप्रवेशं करोमि ॥ १४ ॥

शस्त्रराज ! यावद् रथमारोहामः ।

हास्यः — बाढम् ।

(उभौ रथारोहणं नाटयतः)

कर्णः — शल्यराज ! यत्रासावर्जुनस्तत्रैव चोद्यतां मम रथः ।

(नेपथ्ये)

(क) सौ कर्ण ! महत्तरं भिक्षुं याचेमि ।

(क) भोः कर्ण ! महतरा भिक्षा याचे ।

१. 'शु मां व' क. पाठः. २. 'हृत्प' क. पाठः. ३. 'भोः, च'
क. पाठः.

† एतच्चन्तरम् 'अथे वाच्य इव' इति, 'वाङ्मयनिः प्रत्यक्षाग्रचोक्तुस्य' इत्यादि
(श्लो. १८) एवं चाधिकं न, पुस्तके पठ्यते ।

कर्णः— (आकर्ण्य) अये वीर्यवान् शम्भुः ।

श्रीमानेव न केवलं द्विजवरो यस्मात् प्रभावो महा-

नाकर्ण्य स्वस्मस्य धीरमधुरं चित्रार्पिताङ्गा इव ।

उत्कर्णस्तिमिताम्बिता(क्षि?क्ष)वलितप्रीवार्पिताग्रानना-

स्तिष्ठन्त्यस्ववशाङ्गयष्टि सहसा यान्तो भवेते ह्याः ॥१५॥

आहूयतां स विप्रः । न न । अहमेवाह्वयामि । भगवन् ! इत इतः ।

(ततः प्रविशति प्राज्ञरूपेण शकः)

शकः— भो मेधाः । सूर्येणैव निवर्त्य गच्छन्तु भवन्तः ।

(कर्णमुपगम्य) (क) भो कर्ण ! महत्तरं भिक्षुं याचेमि ।

कर्णः— इदं प्रीतोऽस्मि भगवन् ।

यातः कृतार्थगणनामहमद्य स्लोके

राजेन्द्रमौलिमणिरञ्जितपादपद्मः ।

विप्रेन्द्रपादरजसा तु पवित्रमौलिः

कर्णो भवन्तमहमेव नमस्करोमि ॥ १६ ॥

शकः— (आत्मगतम्) किञ्चुखलु मया वक्तव्यम् । यदि वीर्या-

युर्भवेति वक्ष्ये, वीर्यायुर्भविष्यति । यदि न वक्ष्ये, मूढ इति मां

(क) भोः कर्ण ! महत्तरं भिक्षां याचे ।

परिभवति । तस्मादुभयं परिहृत्य किमुल्लु वक्ष्यामि । भवतु,
दृष्टम् । (प्रकाशम्) (क) भो कर्ण ! सूर्ये विज, चन्द्रे विज,
हिमवन्ते विज, सागरे विज, चिह्नदु वे जसो ।

कर्णः— भगवन् ! किं न वक्तव्यं दीर्घायुर्मेवेति । अथवा
एतदेव शोभनम् । कुतः,

धर्मो हि यज्ञैः पुरुषेण साध्यो
सुजज्ञिज्ञाचपला नृपश्रियः ।
तस्मात् प्रजापालनमात्रमुभया
इतेषु देहेषु गुणा धरन्ते ॥ १७ ॥

भगवन् ! किमिच्छसि, किमहं वदामि ।

शक्रः— (ख) महत्तरं भिक्षुं याचेमि ।

कर्णः— महत्तरां भिक्षां भवते प्रदारेये । श्रूयन्तां मद्विभवाः,

गुणवदमृतकल्पक्षीरधाराभिर्वर्षि
दिजवर ! रुचितं ते एतवत्सालुपातम् ।

(क) भोः कर्ण ! सूर्य इव, चन्द्र इव, हिमवानिव, सागर इव, सिद्धदु ते यशः ।

(ख) महत्तरां भिक्षां याचे ।

१. 'अ' ख. पाठः. २. 'मम बुद्ध्या इ' ख. पाठः. ३. 'वा' ख. पाठः.

* सन्तीत्यर्थः । प्रजापालनस्य धर्ममेवैषेव गुणवत्ता देहादी, स्वभावाद्यु ते माह्वि
इति कल्पयेत् ।

तद्वृणमधिकमर्थिप्रार्थनीयं पवित्रं
विदितकनकशृङ्गं गोसहस्रं वदामि ॥ १८ ॥

शक्रः—(क) गोसहस्रं स्ति । मुहुत्तजं खिरं पिबामि ।
नेच्छामि कण्ण ! नेच्छामि ।

कर्णः—किं नेच्छति भगवान् । इवमपि श्रूयतां,
रघिलुगसमानं साधनं राजलक्ष्म्याः
सकलनृपतिमान्धं मान्यकाम्बोजजातम् ।
सुगुणमनिलवेगं सुखदृष्टापदानं
सपदि बहुसहस्रं वाजिनां ते वदामि ॥ १९ ॥

शक्रः—(ख) अस्स स्ति । मुहुत्तमं आलुहामि । नेच्छामि
कण्ण ! नेच्छामि ।

कर्णः—किं नेच्छति भगवान् । अन्यदपि श्रूयतां,
मदसरितकपोलं वदूपदैः सेव्यमानं
गिरिवरनिचघाभं मेघगम्भीरघोषम् ।
सितनखदशनानीं धारणानामनेकं
रिपुसमरविमर्दं वृन्दमेतद् वदामि ॥ २० ॥

(क) गोसहस्रमिति । मुहुत्तकं क्षीरं पिबामि । नेच्छामि कर्ण ! नेच्छामि ।

(ख) अथ इति । मुहुत्तकमारोहामि । नेच्छामि कर्ण ! नेच्छामि ।

शक्रः—(क) गज इति । सुहृत्तमं आबुहामि । नेच्छामि
कण्ण ! नेच्छामि ।

कर्णः— किं नेच्छति भगवान् । अन्यदपि श्रूयताम् ।
अपर्याप्तं कनकं ददामि ।

शक्रः—(ख) गङ्गां गच्छामि । (किञ्चिद् गत्वा) नेच्छामि
कण्ण ! नेच्छामि ।

कर्णः—तेन हि जित्वा पृथिवीं ददामि ।

शक्रः—(ग) पुत्रुवीए किं करिस्सं ।

कर्णः—तेन अग्निष्टोमफलं ददामि ।

शक्रः—(घ) अग्निष्टोमफलेण किं कप्प्यं ।

कर्णः—तेन हि मच्छिरो ददामि ।

शक्रः—अविहा अविहा ।

(क) गज इति । सुहृत्तममारोहामि । नेच्छामि कर्ण ! नेच्छामि ।

(ख) गङ्गां गच्छामि । नेच्छामि कर्ण ! नेच्छामि ।

(ग) पुत्रुवीए किं करिष्यामि ।

(घ) अग्निष्टोमफलेन किं कार्यम् ।

कर्णः— न भेतव्यं न भेतव्यम् । प्रसीदतु भगवान् ।
अन्यदपि श्रूयताम् ।

अङ्गैः सहैव जनितं मम देहरक्षौ
देवासुरैरपि न भेद्यमिदं सहास्त्रैः ।
देयं तथापि कवचं सह कुण्डलाभ्यां
प्रीत्या मया भगवतो रुचितं यदि स्यात् ॥ २१ ॥

शक्रः— (सहर्षम्) (क) देदु देदु ।

कर्णः— (आपगतम्) एष एवास्य कामः । किमुल्लखनेक-
कपटमुद्येः कृष्णस्योपायः । सोऽपि च भवतु । धिग्युक्तमनुशो-
धितुम् । नास्ति संशयः । (प्रकाशम्) गृह्यताम् ।

शल्यः— अङ्गराज ! न दातव्यं न दातव्यम् ।

कर्णः— शल्यराज ! अलमलं वारयितुम् । पश्य,

शिक्षा क्षयं गच्छति कालपर्ययात्
सुयद्धमूला निपतन्ति पादपाः ।
जलं जलस्थानगतं च शुष्यति
हुतं च दत्तं च तथैव तिष्ठति ॥ २२ ॥

(क) ददातु ददतु ।

१. 'म्' अपर्याप्तं कर्णकं ददाति । शक्रः— आपीय गच्छामि । नेच्छामि कल्प ।
नेच्छामि । कर्णः— अ' क. पाठः. २. 'तौ' क. पाठः. ३. 'हौ' क. पाठः. ४.
'वे' क. पाठः.

तस्माद् गृह्यताम् । (निष्ठम ददाति)

शक्रः — (गृहीत्वा आत्मगतम्) गृहीते एते । पूर्वमेवा(हम् ?)-
र्जुनविजयार्थं सर्वदेवैर्यत् समर्पितं, तदिदानीं मयानुष्ठितम् । त-
स्मावहमप्यैरावतमारुह्यार्जुनकर्णयोर्मुखविशेषं पश्यामि । (निष्क्रान्तः)

शल्यः — अङ्गराज ! वञ्चितः खलु भवान् ।

कर्णः — केन ।

शल्यः — शक्रेण ।

कर्णः — न खलु । शक्रः खलु मया वञ्चितः । कुतः,

अनेकयशास्तुतितर्पितो द्विजैः

किरीटिमान् दानवसङ्घमर्दनः ।

सुरदिपास्तालनकर्कशाङ्गुलि-

मैया कृतार्थः खलु पाकशासनः ॥ २३ ॥

(प्रविश्य आकाणक्षपण)

देववृत्तः — भोः कर्ण ! कथञ्चकुण्डलग्रहणैपश्चात्तापेन पुर-

१. 'मैया समर्पितमिहमयु' क. पाठः. २. 'स मलुप्रबोरलून +++ इत्युद् ५' क.
पाठः. ३. 'तो म' क. पाठः. ४. 'नात् ५' क. पाठः.

५ किरीटिमान् अर्जुनान् । किरीटिना स्वावसेनापि शक्रेण कृतार्थः, किमु मयैव
कृतार्थं इति विशेषं भगवितुमिदं विशेषणम् ।

न्दरेणानुगृहीतोऽसि । पण्डवेष्वेकपुरुषवधार्थममोघमखं विमला
नाम शक्तिरियं गृह्यताम् ।

कर्णः—धिगू, वत्तस्य न प्रतिगृह्णामि ।

वैषदूतः—ननु ब्राह्मणवचनाद् गृह्यताम् ।

कर्णः—ब्राह्मणवचनमिति । न मयातिकान्तपूर्वम् । कदा
लभेय ।

वैषदूतः—यदा स्मरसि तदा लभस्व ।

कर्णः—बाढम् । अनुगृहीतोऽस्मि । प्रतिनिवर्ततां भवान् ।

वैषदूतः—बाढम् । (निष्क्रान्तः)

कर्णः—शल्यराज ! यावद् रथमारोहामः ।

शल्यः—बाढम् ।

(रथारोहणं नाटयतः)

कर्णः—अये शब्द इव श्रूयते । किमुखस्विदम् ।

शङ्खध्वनिः प्रलयसागरधीषतुल्यः

कृष्णस्य वा न तु भवेत् स तु फल्गुनस्य ।

नूनं युधिष्ठिरपराजयकोपितात्मा

पार्थः करिष्यति यथाबलमद्य युद्धम् ॥ २४ ॥

१. 'ब्राह्मणः—' य न, मा' क. पाठः. २. 'ब्राह्मणः—' क. पाठः. ३.
'ब्राह्मणः—' क. पाठः. ४. 'इमावः' क. पाठः. ५. 'आख्या' क. पाठः. ६. 'युज्य-
मावः' क. पाठः.

शल्यराज ! यत्रासावर्जुनः, तत्रैव चोद्यतां मम रथः ।

शल्यः — वाढम् ।

(भरतवाक्यम्)

§ सर्वत्र सम्पदः सन्तु नश्यन्तु विपदः सदा ।

राजा राजगुणोपेतो भूमिमेकः प्रशास्तु नः ॥ २५ ॥

(मिथ्यान्ती)

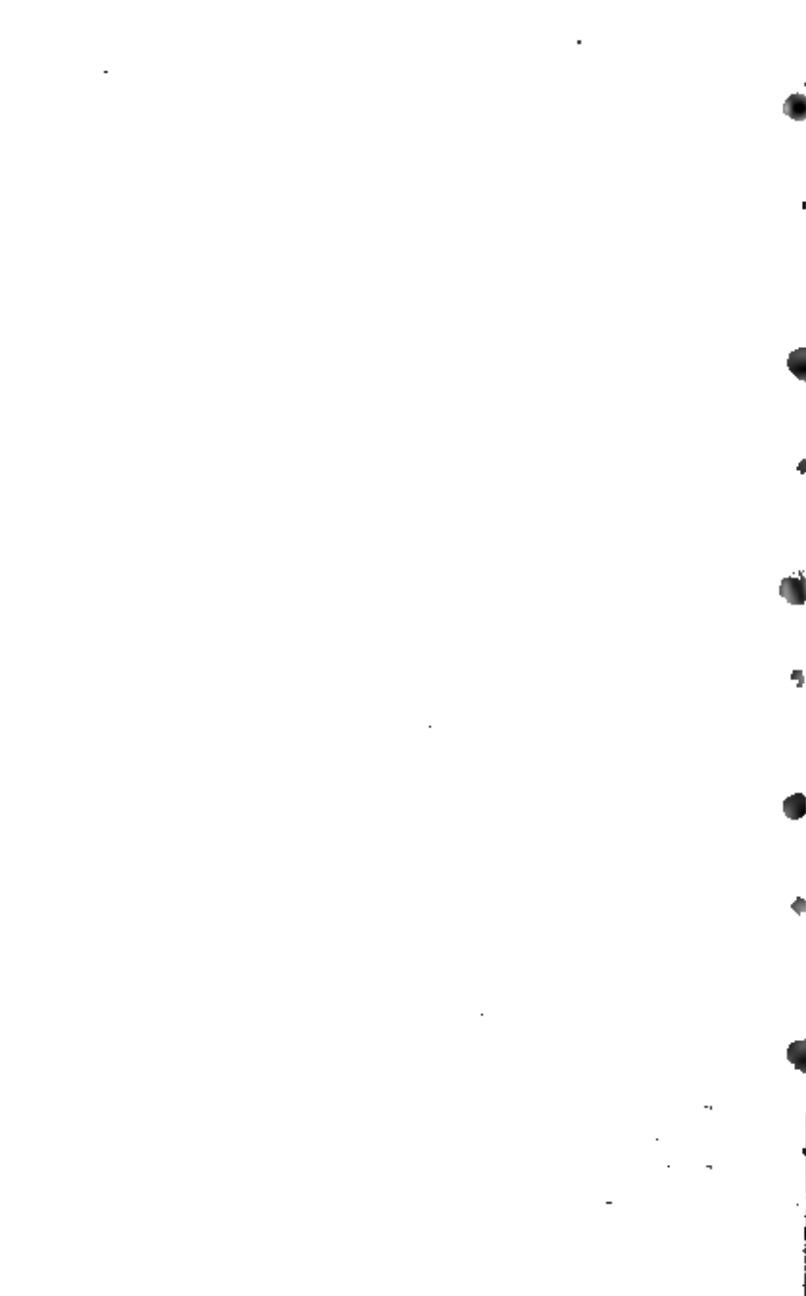
कर्णभरतमवस्थितम् ।

सुभं भूयात् ।

१. 'कथञ्चाहं धमासुम् ।' अ, पाठः.

२ अ, युस्तके भरतवाक्यं नास्ति ।

॥ श्रीः ॥

श्रीगणेशाय नमः ।

महाकविश्रीभासप्रणीतम्

ऊरुभङ्गम् ।

(गान्धन्ते ततः प्रविशति सूत्रधारः)

सूत्रधारः—

भीष्मद्रोणतटा जयद्रथजला गान्धारराजद्ववा
कर्णद्रौणिकृपोर्मिनक्रमकरा वुर्योधनस्रोतसम् ।

तीर्णः शत्रुनदी शराससिकतां येन प्लवेनार्जुनः

दाशूणा तरणेषु वः स भगवानस्तु ह्रदः केशवः ॥१॥

एवमार्यमिश्रान् विज्ञापयामि । अये किमुसलु मयि विज्ञा-
पनव्यग्रे शब्द इव श्रूयते । अङ्ग ! पश्यामि ।

(नेपथ्ये)

एते स्मो भोः ! एते स्मः ।

सूत्रधारः—भवतु, विज्ञातम् ।

(प्रविश्य)

पारिषार्थकः—भाव । कुतोनुसल्वेते,

स्वर्गार्थमाहवमुखोद्यतगात्रहोमा
 नाराचतोमरशतैर्विषमीकृताङ्गाः ।
 मत्स्यद्विपेन्द्रदशनोद्धिखितैः शरीरै-
 रन्योन्यवीर्यनिकषाः पुरुषा भ्रमन्ति ॥ २ ॥

सूत्रधारः— मा(षि ? रिष ?) किं नावगच्छसि । तनयश-
 तनयश्च न्ये दुर्योधनावशेषे धृतराष्ट्रपक्षे, पाण्डवजनार्दननावशिष्टे
 युधिष्ठिरपक्षे, राज्ञां शरीरसमाकीर्णे समन्तपक्षके,

एतत् रणाहतगजाश्वनरेन्द्रयौधं
 सङ्कीर्णलेख्यमिव चित्रपटं प्रविचरम् ।
 युद्धे वृकोदरसुयोधनयोः प्रवृत्ते
 यौधा नरेन्द्रनिधनैकगृहं प्रविष्टाः ॥ ३ ॥

(निष्क्रान्ती)

स्थापना ।

(ततः प्रविशन्ति मद्राक्षयः)

सर्वे — एते स्मो भोः । एते स्मः ।

प्रथमः —

वैरस्याक(तां)नं बलस्य निकषं मानप्रतिष्ठागृहं
 युद्धेष्वप्सरसां स्वयंवरसभां शौर्यप्रतिष्ठां नृणाम् ।
 राज्ञां पश्चिमकालवीरशयनं प्राणामिहोमकलुं
 सन्प्राप्ता रणसंज्ञमाश्रमपदं राज्ञां नमःसङ्क्रमम् ॥ ४ ॥

द्वितीयः — सम्यग् भवानाह ।

उपलविषमा नागेन्द्राणां शरीरधराधरा

विशि विशि कृता गृध्राद्यास्ता हतातिरथा रथाः ।

अवनिपतयः स्वर्गं प्राप्ताः क्रियामरणे रणे

प्रतिमुखमिमे तच्चत् कृत्वा चिरं निहताहताः ॥ ५ ॥

तृतीयः — एवमेतत् ।

करिबकरयूपो बाणविन्यस्तदूर्ध्वो

हतगजचयनोच्चो वैरवह्निप्रदीप्तः ।

ध्वजविततविमानः सिंहनादोच्चमन्त्रः

पतितपशुमनुष्यः संस्थितो मुक्तयज्ञः ॥ ६ ॥

प्रथमः — इदमपरं पश्येतां भवन्तौ ।

एते परस्परशरैर्हतजीवितामां

देहै रणाजिरमहीं समुपाश्रितानाम् ।

कुर्वन्ति चात्र पिशितार्द्रमुखा विहङ्गा

राक्षां शरीरशिथिलानि विभूषणानि ॥ ७ ॥

द्वितीयः —

प्रसक्तनाराधनिपातपातितः

समग्रयुद्धोद्यतकल्पितो गजः ।

त्रिशीर्णवर्मा सशरः सकार्मुको

नृपायुधगारमिबाधसीदति ॥ ८ ॥

तृतीयः—इदमपरं पश्येतां भवन्तौ ।

माल्यैर्ध्वजाग्रपतितैः कृतमुण्डमालं

र(मैल्यै)कसायक(वधि)रं रथिनं विपन्नम् ।

जामातरं प्रवहणादिव बन्धुनार्यौ

दृष्टाः शिवा रथमुखादवतारयन्ति ॥ ९ ॥

सर्वे—अहोतुखलु निहतपातितगजतुरगनरकाधिरकालिल-
भूमिप्रवेशस्य विक्षिप्तवर्मधर्मातपत्रचामरतोमरशरकुन्तकवचक-
(व)न्धाविपर्याकुलस्य शक्तिप्राप्तहाटकभिषिडपालशूलमुसलमुद्गर-
खराहकण्ठकणयकर्पणशङ्कुत्रासिगदाविभिरायुधैराकीर्णस्य सम-
न्तपञ्चकस्य प्रतिमयता ।

प्रथमः—इह हि,

रुधिरसरितो निस्तीर्यन्ते हतद्विपसङ्गमा

नृपतिरहितैः स्रस्तैः स्रुतैर्वहन्ति रथान् हयाः ।

पतितशिरसः पूर्वाभ्यासाद् द्रवन्ति कथन्धकाः

पुरुषरहिता मत्सा नागा भ्रमन्ति यतस्ततः ॥ १० ॥

द्वितीयः—इदमपरं पश्येतां भवन्तौ । एते,

गृध्रा मधूकमुकुलोन्नतपिङ्गलाक्षा

वैत्येन्द्रकुञ्जरनताकुशतीक्ष्णतुण्डाः ।

मान्द्यम्बरे विततलम्बविकीर्णपक्षा

मांसैः प्रयासरचिता इव तालवृन्ताः ॥ ११ ॥

तृतीयः—

एषा निरस्तह्यनागनरेन्द्रयौधा

व्यक्तीकृता दिनकरोप्रकरैः समन्तात् ।

नाराचकुन्तशरतोमरखङ्गकीर्णा

तारागणं पतितमुद्धृतीव भूमिः ॥ १५ ॥

प्रथमः— ईदृश्यामप्यवस्थायामविमुक्तशोभा विराजन्ते
क्षत्रियाः । इह हि,

(सत्रो?) इति तनेप्रषट्पदगणा ताम्रोष्ठपत्रोत्करा

भूमेदाश्रितकेसररा स्वमकुटव्याधिरसंवर्तिका ।

वीर्यादित्यविबोधिता रणमुखे नाराचनालोमता

निष्कम्पा स्थलपद्मिनीव रचिता राज्ञामभीतिर्मुखैः ॥ १६ ॥

द्वितीयः— ईदृशानामपि क्षत्रियाणां मृत्युः प्रभवति ।

न शक्यं खलु विषमस्यैः पुरुषै राजबला(वा?भा?)नं कर्तुम् ।

तृतीयः— किं(चि?च)रे(भ?) प्रभवति क्षत्रियाणामिति ।

प्रथमः— कः संशयः ।

द्वितीयः— मा मा भवानेवम् ।

शृष्ट्वा खाण्डवधूमराजितगुणं संशसकोत्सावनं

स्वर्गाक्रन्दहरं निवातकवचप्राणोपहारं धनुः ।

पार्थेना(द्भ्र?घ) बलान्महेश्वररणक्षेपावशिष्टैः शरै-
र्दूर्पोत्तिक्तवशा नृपा रणमुखे मृत्योः^१ प्रतिग्राहिताः ॥१४॥

सर्वे — अथे शब्दः ।

किं मेघा निनदन्ति वज्रपतनैश्चूर्णीकृताः पर्वता
निर्घातैस्तुमुलस्वनप्रतिभयैः किं दार्यते वा मही ।

किं मुञ्चत्यनिलावधूतचपलधुब्धोर्मिमालाकुलं
शब्दं मन्दरकन्दरोदरदरीः संहृत्य वा सागरः ॥१५॥

भवतु , पश्यामस्तावत् ।

(सर्वे परित्तमान्ति)

प्रथमः — अथे एतत् खलु ग्रीपदीकेशधर्षणावमर्षितस्य
पाण्डवमध्यमस्य भीमसेनस्य भ्रातृशतवधकुक्षस्य महाराजदु-
र्योधनस्य च द्वैपायनहलायुधकृष्णविदुरप्रमुखानां कुक्षयदुकुलदै-
वतानां प्रत्यक्षं प्रकृतं गदायुद्धम् ।

द्वितीयः —

भीमरयोरसि (तस)काञ्चनशिलापीने प्रतिस्फालिते
मिक्षे वासवहस्तिहस्तकठिने दुर्योधनासस्थले ।
अन्योन्यस्य भुजद्वयान्तरतटेष्वासज्यमानायुधे
यस्मिन्मण्डगदाभिघातजनितः शब्दः समुत्तिष्ठति ॥१६॥

^१ प्रतिमहं प्रति कर्तुंमुञ्चोविह दोषत्वविचक्षणम् पण्डितः ।

तृतीयः — एष महाराजः,

शिद्योत्कम्पनवल्लमान[†]मकुटः कोषाधिकाक्षाननः

स्थानाक्रामणधामनीकृततनुः प्रत्यग्रहस्तो[‡]द्भूयः ।

यस्यैषा रिपुशोणितार्द्रकलिला भालग्रहस्ते गदा

कैलासस्य गिरेरि(द्योगचरिताद्योता?)[‡] महेन्द्राश(पिनिः) ॥ १७ ॥

प्रथमः — एष सम्प्रहाररुधिरसिक्ताङ्गस्तावद् दृश्यतां
पाण्डवः ।

निर्मिमाप्रललाटवान्तरुधिरो भ्रमांसकूटद्वयः

सान्द्रैर्निर्गलितप्रहाररुधिरैराद्रीकृतोरःस्थलः ।

भीमो भाति गदाभिघातरुधिरक्लिन्नावगाढमणः

शैलो मेघरिबैव धातुसलिलासारोपदिग्धोपलः ॥ १८ ॥

द्वितीयः —

भीमां गदां क्षिपति गर्जति वल्लमानः

शीघ्रं मुञ्जं हरति तस्य कृतं भिनत्ति ।

चारीं गतिं प्रचरति प्रहरत्यभीक्ष्णं

संशिक्षितो नरपतिर्बलवांस्तु भीमः ॥ १९ ॥

† वल्लमानेति वानचन्द्रं बोध्यम् । ‡ 'वागसिक्ताद्योता' इति पाठ्यं भाति ।

तृतीयः — एष वृकोदरः,

शिरसि गुरुनिखातल्लस्तरक्ताद्रिगात्रो

घरणिघरनिकाशः संयुगेष्वप्रमेयः ।

प्रविशति गिरिराजो मेदिनी वज्रवग्धः

शिथिलविसृतधातुर्हेमकूटो यथाश्रिः ॥ २० ॥

एष गाढप्रहारशिथिलीकृताङ्गं निपतन्तं भीमसेनं दृष्ट्वा,

एकाम्राकूलिघारितोन्नतमुखो व्यासः स्थितो विस्मितः

द्वितीयः —

वैन्मं याति युधिष्ठिरोऽथ विदुरो घाष्पाकुलाक्षः स्थितः ।

तृतीयः —

सृष्टं गाण्डिवमर्जुनेन गगनं कृष्णः समुद्धीक्षते

सर्वं —

क्षिप्यभीतितया हलं भ्रमयते रामो रणप्रेक्षकः ॥ २१ ॥

प्रथमः — एष महाराजः,

वीर्यालयो विविधरत्नविचित्रमौलि-

र्युक्तोऽभिमानविनयद्युतिसाहसैश्च ।

षाक्यं वदत्युपहसन्न तु भीम । वीनं

वीरो निहन्ति समरेषु भयं त्यजेति ॥ २२ ॥

द्वितीयः — एष इदानीमपहास्यमानं भीमसेनं दृष्ट्वा स्वमू-
रुमभिहत्य कामपि संज्ञां प्रयच्छति जनार्दनः ।

तृतीयः—एष संज्ञया समाश्वासितो मारुतिः,

संहृत्य भुक्नुटी ललाटविवरे स्वेदं करेणाक्षिपन्
बाहुभ्यां प्रतिगृह्य भीमवदनभिन्नाङ्गदां स्वां गदाम् ।

पुत्रं दीनमुदीक्ष्य सर्वगतित्वा लब्ध्वेव वृत्तं बलं
गर्जन् सिंहवृषेक्षणः क्षितितलाद् भूयः समुत्तिष्ठति ॥ २३ ॥

प्रथमः—हस्त पुनः प्रवृत्तं गदायुक्ताम् । अनेन हि,

भूमौ पाणितले निघृष्य तरसा बाहू प्रमृज्याधिकं
सन्दष्टोष्ठपुटेन विक्रमबलात् क्रोधाधिकं गर्जता ।

त्यक्त्वा धर्मघृणां विहाय समयं कृष्णस्य संज्ञासमं
गाम्भारीतनयस्य पाण्डुतनयेनोर्वोर्विमुक्ता गदा ॥ २४ ॥

सर्वे—हा धिक् पतितो महाराजः ।

तृतीयः—एष रुधिरपतनघोतिताङ्गं निपतन्तं कुरुराजं
दृष्ट्वा लमुत्पतितो भगवान् द्वैपायनः । (य एषः ?)^१

हेलासंवृतलोचनेन हलिना नेत्रोपरोधः कृतो
दृष्ट्वा क्रोधनिमीलितं हलधरं दुर्योधनापेक्षया ।

सम्भ्रान्तैः करपञ्जरान्तरगतो द्वैपायनज्ञापितो
भीमः कृष्णकरावलम्बितगतिर्निर्वाह्यते पाण्डवैः ॥ २५ ॥

प्रथमः—अये अयनप्यमर्षोन्मीलित(रभसं?)लोचने भीम-

१ सर्वगतिना मायुना । २ 'द्वितीयः—' इति २ रायः ।

सेनापक्रमणमुद्गीक्षमाण इत एवाभिवर्तते भगवान् हृल्लायुधः ।
य एषः,

प्रचलललितमौलिः क्रोधताम्रायसाक्षो
भ्रमरमुखविदष्टां किञ्चिदुत्कृष्य मालाम् ।
असिततनुविलम्बितस्तवस्त्रानुकर्षी
क्षितितलमवतीर्णः पारिवेधी[‡] चन्द्रः ॥ २६ ॥

द्वितीयः — तदागम्यतां वयमपि तावन्महाराजस्य प्रत्य-
मन्तरीभवामः ।

उभौ — बाढम् । प्रथमः कल्पः ।

(विष्कान्ताः)

विष्कम्भकः ।

(उतः प्रविशति बलदेवः)

बलदेवः — भो भोः पार्थिवाः ! न युक्तमिदम् ।

मम रिपुबलकालं लाङ्गलं लङ्घयित्वा
रणगतमतितन्निधं मां च नावेक्ष्य दर्पात् ।
रणशिरसि गदां तां तेन दुर्योधनोर्वोः
कुलविनयसमृद्ध्या^{*} पातितः पातयित्वा ॥ २७ ॥

भो दुर्योधन ! मुहूर्तं तावदात्मा धार्यताम् ।

‡ पारिवेध एव पारिवेधः । स्त्रावेधम् । उद्गान् पारिवेधी । * पातित इत्यर्थात् दुर्योधनः ।

सौभोच्छिष्टमुखं महासुरपुरप्राकारकूटाङ्कुशं

कालिन्दीजलदेशिकं रिपुबलप्राणोपहारार्चितम् ।

हन्तोक्षि(सप्य)हलं करोमि रुधिरस्वेदार्द्रपाकोत्तरं(रे)

भीमस्योरसि यावदथ विपुले केदारमार्गाकुलम्* ॥ २८ ॥

(नेपथ्ये)

प्रसीदतु प्रसीदतु भगवान् हलायुधः ।

बलदेवः—एवंगतोऽप्यनुगच्छति मां तपस्वी दुर्योधनः ।

एषः,

श्रीमान् संयुगचन्दनेन रुधिरेणार्द्रानुलितच्छवि-

भूसंसर्पणरेणुपाटलभुजो बालव्रतं ग्राहितः ।

निर्वृत्तेऽमृतमन्थने क्षितिधरान्मुक्तः सुरैः सासुरै-

राकर्षन्निव भोगमर्णवजले श्रान्तोज्झितो वासुकिः ॥ २९ ॥

(ततः प्रविशति भगवदुगले दुर्योधनः)

दुर्योधनः—एष भोः !

भीमेन भित्त्वा समयव्यवस्थां

गदानीपातक्षतजर्जरोरुः ।

भूमौ भुजाम्यां परि(कर्ष)कृष्यमाणं

स्वं देहमर्धोपरतं ब्रह्मामि ॥ ३० ॥

* केदारमार्गे आङ्कुशं व्यापारण्यमात्रम् । उरोक्ष्येऽधिकरणे केदारमार्गेऽप्युपारण्यम् । उरसः
केदारमार्गेऽप्युपारण्यम् ।

प्रसीदतु प्रसीदतु भगवान् हलायुधः ।

त्वत्पादयोर्निपतितं पतितस्य भूमा-

वैतश्चिरः प्रथममद्य विमुञ्च रोषम् ।

जीवन्तु ते कुरुकुलस्य निवापमेधा

वैरं च विग्रहकथा च दयं च नष्टाः ॥ ३१ ॥

बलदेवः—भो दुर्योधन! मुहूर्तं तावदात्मा धार्यताम् ।

दुर्योधनः—किं भवान् करिष्यति ।

बलदेवः—श्रूयताम्,

आक्षिप्तलाङ्गलमुखोद्धितैः शरीरै-

र्निर्दारितासद्दयान्मुसलप्रहारैः ।

दास्यामि संयुगहतान् सरथाश्वनागान्

स्वर्गानुयात्रपुरुषास्तथ पाण्डुपुत्रान् ॥ ३२ ॥

दुर्योधनः—मा मा भवानेवम् ।

प्रतिज्ञावसिते भीमे गते आशुशले दिवम् ।

मयि चैवं गते राम! विग्रहः किं करिष्यति ॥ ३३ ॥

बलदेवः—(तस्मिन्) त्वत्पक्षं वञ्चितो भवानित्युत्पन्नो मे रोषः ।

दुर्योधनः—वञ्चित इति मां भवान् मन्यते ।

बलदेवः—कः संशयः ।

दुर्योधनः—हन्त भोः! दत्तमूल्या इव मे प्राणाः । कुतः,

आदीप्तान्तलदारुणाज्जलुगृहाद् शुब्धात्मनिर्वाहिणा

युद्धे वैश्रवणालयेऽचलशिलावेग(प्रतीसालिना?) ।

भीमेनाद्य हिडिम्बराक्षसपतिप्राणप्रतिग्राहिणा

यद्येवं समवैधि मां छलजितं भो राम ! नाहं जितः ॥ १४ ॥

बलदेवः—भीमसेन इदानीं तव युद्धवम्बनामुत्पाद्य स्था-
स्यति ।

दुर्योधनः—किं चाहं भीमसेनेन दम्बितः ।

बलदेवः—अथ केन भवानेवंविधः कृतः ।

राजा—श्रूयतां ,

येनेन्द्रस्य स पारिजातकतदमर्मेन तुल्यं हतो

दिव्यं वर्षसहस्रमर्णवजले सुप्तश्च यो लीलया ।

तीव्रां भीमगदां प्रविश्य सहसा निर्व्याजयुद्धप्रिय-

स्तेनाहं जगतः प्रियेण हरिणा मृत्योः प्रतिग्राहितः ॥ १५ ॥

(निपथ्ये)

(क) उत्तररह अय्या ! उत्तररह ।

बलदेवः—(विलोक्य) अये अयमत्रभवान् घृतराष्ट्रो गान्धा-
(रीर्या)दुर्जयेनादेशितमार्गोऽन्तःपुरानुबन्धः शोकाभिभूतमुक्त्व

(क) उत्तरतार्या ! उत्तरत ।

इत एवाभिवर्तते । य एषः,

वीर्याकरः सुतशतप्रविभक्तचक्षु-

र्दपोद्यतः फनकयूपत्रिलम्बबाहुः ।

सृष्टो ध्रुवं त्रिविवरक्षणजातशङ्कै-

र्वैररातिसिमिराञ्जलिताडिताक्षः(?) ॥ ३६ ॥

(तसः प्रविशति धृतराष्ट्रो गान्धारी देव्यो दुर्जयश्च)

धृतराष्ट्रः — पुत्र ! कासि ।

गान्धारी — (क) पुत्रज ! कर्हि सि ।

देव्यो — (ख) महाराज ! कर्हि सि ।

धृतराष्ट्रः — भोः ! कष्टम् ।

वञ्चनानिहतं श्रुत्वा सुतमथाहवे मम ।

मुखमन्तर्गतास्त्राक्षमन्धमन्धतरं कृतम् ॥ ३७ ॥

गान्धारि ! किं धरसे ।

गान्धारी — (ग) जीवाविद हि मन्दभाआ ।

देव्यो — (घ) महाराज ! महाराज ! ।

(क) पुत्रज ! कासि ।

(ख) महाराज ! कुयासि ।

(ग) जीवितास्मि मन्दभागा

(घ) महाराज ! महाराज ! ।

राजा — भोः । कष्टम् । यन्ममापि स्त्रियो रुदन्ति ।

पूर्वं न जानामि गदाभिघात-
रुजामिदानीं तु समर्थयामि ।

यन्मे प्रकाशीकृतमूर्धजानि
रणं प्रविष्टान्यवरोधनानि ॥ १८ ॥

धृतराष्ट्रः — गान्धारि ! किं दृश्यते दुर्योधननामधेयः
कुलमानी ।

गान्धारी — (क) महाराज ! ण दिस्सदि ।

धृतराष्ट्रः — कथं न दृश्यते । अद्यास्मि, योऽहमन्वेष्टभ्ये
काले पुत्रं न पश्यामि । कृतान्तहृत्क ।

रिपुसमरविमर्दं मानवीर्यप्रदीप्तं
सुतशतमतिधीरं श्रीरमुत्पाद्य मा(नं)नी ।

धरणितलविकीर्णं किं स योग्यो न भोक्तुं
सकृदपि धृतराष्ट्रः पुत्रदत्तं निधापम् ॥ १९ ॥

गान्धारी — (ख) जाव ! सुयोधन ! देहि मे पञ्चिवशणं ।
पुत्तसद्विणासदुक्खिवदं महाराजं च मन्दभाजं ॥

(क) महाराज ! न दृश्यते ।

(ख) जात । सुयोधन ! देहि मे प्रतिवचनम् । पुत्रशतविनाशदुःसितं महाराजं
च मन्दभागम् ।

बलदेवः—अये इयमत्रभवती गान्धारी ।

या पुत्रपौत्रवदनेष्वकुतूहलाक्षी

†दुर्योधनास्तमितशोकनिपीतधैर्या ।

अस्त्रैरजस्रमधुना पतिधर्मचिह्न-

मार्द्राकृतं *नयनबन्धमिव दधाति ॥ ४० ॥

धृतराष्ट्रः—पुत्र ! दुर्योधन ! अष्टादशाक्षौहिणीमहाराज !
कासि ।

राजा—अद्यास्मि महाराजः ।

धृतराष्ट्रः—पुत्रशतज्येष्ठ ! वेहि मे प्रतिवचनम् ।

दुर्योधनः—(अन्य)न्ददामि खलु वृत्तान्तम् । अनेन
वृत्तान्तेन व्रीलितोऽस्मि ।

धृतराष्ट्रः—एहि पुत्र ! अभियादमस्व माम् ।

राजा—अयमयमागच्छामि । (उत्थानं रूपयित्वा पतति) ह्या
भिक्षु । अयं मे द्वितीयः प्रहारः । कष्टं भोः ।

हृतं मे भीमसेनेन गदापातकचग्रहे ।

सममुरुद्वयेनाथ गुरोः पादाभिवन्दनम् ॥ ४१ ॥

† दुर्योधनस्यास्तमितशोकमयः शोकः, तेन निपीतधैर्या । * नयने वध्नातीति
मध्यमार्गं नयनाभ्यासवन्नयनमिव ।

गान्धारी — (क) एत्थ जादा ।।

देव्यौ — (ख) अय्ये । इमा क्ष ।

गान्धारी — (ग) अण्णेसह मत्तारं ।

देव्यौ — (घ) गच्छामि मन्दभाआ ।

धृतराष्ट्रः — क एष भोः । मम वस्त्रान्तमाकर्षन् मार्गमा-
देशयति ।

दुर्जयः — (ङ) ताव ! अहं दुर्जयो ।

धृतराष्ट्रः — पौत्र ! दुर्जय ! पितरमन्विच्छ ।

दुर्जयः — (च) परिस्सन्तो खु अहं ।

धृतराष्ट्रः — गच्छ, पितुरङ्गे विश्रमयिष्यसि ।

दुर्जयः — (छ) ताव ! अहं गच्छामि । (उपसृत्य) ताव !
कहिं सि ।

(क) अत्र जाते ।।

(ख) आर्ये । इमे स्वः ।

(ग) अन्वेयेषां भर्तारम् ।

(घ) गच्छामि मन्दभागा(?) ।

(ङ) ताव ! अहं दुर्जयः ।

(च) परिव्रान्तः स्वस्वहन् ।

(छ) ताव ! अहं गच्छामि । ताव ! कुत्रासि ।

राजा — अये अयमप्यागतः । सर्वावस्थायां हृदयसज्जितः पुत्रकोहो मां दहति । कुतः,

दुःखानामनभिज्ञेयो ममाङ्कुशयनोचितः ।

निर्जितं दुर्जयो दृष्ट्वा किन्तु भामभिधास्यति ॥ ४२ ॥

दुर्जयः — (क) अजं महाराजो भूमीए उवविट्ठो ।

राजा — पुत्र ! किमर्थमागतः ।

दुर्जयः — (ख) तुवं विरायसि ति ।

राजा — अहो अस्यामवस्थायां पुत्रकोहो हृदयं दहति ।

दुर्जयः — (ग) अहं पि खु दे अङ्गे उपवितामि । (अहमा-
रोहति)

राजा — (निर्णय) दुर्जय ! दुर्जय ! भोः ! कष्टम् ।

हृदयप्रीतिजननो यो मे नेत्रोत्सवः स्वयम् ।

सोऽयं कालविपर्ययाच्चन्द्रो वक्षित्वमागतः ॥ ४३ ॥

दुर्जयः — (घ) अङ्गे उपवेशं किन्निमित्तं तुवं वारेसि ।

(क) अये महाराजो भूम्यामुपविष्टः ।

(ख) त्वं विराजसिति ।

(ग) अहमपि खलु ते अङ्गे उपविशामि ।

(घ) अङ्गे उपवेशं किन्निमित्तं त्वं वारयसि ।

राजा —

त्यक्त्वा परिचितं पुत्र ! यत्रतत्र त्वयास्यताम् ।

अद्यप्रभृति नास्तीदं पूर्वमुक्तं तवासनम् ॥ ४४ ॥

दुर्जयः — (क) कर्हिणुलु महाराओ गमिस्तदि ।

राजा — आतृशतमनुगच्छामि ।

दुर्जयः — (ख) मं पि तर्हि णेहि ।

राजा — गच्छ पुत्र ! वृकोवरं ग्रहि ।

दुर्जयः — (ग) एहि महाराअ ! अण्णेसीअसि ।

राजा — पुत्र ! केन ।

दुर्जयः — (घ) अय्याए, अय्येण, सव्वेण अन्तउरेण अ ।

राजा — गच्छ पुत्र ! नाहमागन्तुं समर्थः ।

दुर्जयः — ( ) अइं तुवं णइस्सं ।

राजा — बालरत्वमसि पुत्र ! ।

दुर्जयः — (परिक्रम्य) (च) अय्या ! अअं महाराओ ।

(क) कुत्रतुल्लु महाराजो गमिष्यति ।

(ख) मामपि तत्र नय ।

(ग) एहि महाराज ! अन्विष्यसे ।

(घ) आर्यपार्येण सर्वेणान्तपुरेण च ।

(ङ) अहं त्वां नेष्यामि ।

(च) आर्या ! अयं महाराजः ।

देव्यौ — (क) हा हा महाराजो ।

धृतराष्ट्रः — कासौ महाराजः ।

गान्धारी — (ख) कहिं मे पुत्तओ ।

तुर्जयः — (ग) अअं महाराजो भूमीए उवधिहो ।

धृतराष्ट्रः — हन्त भोः ! किमयं महाराजः ।

यः काञ्चनस्तम्भसमप्रमाणो

लोके किलैको वसुधाधिपेन्द्रः ।

कृतः स मे भूमिगतस्तपस्वी

द्वारेन्द्रकीलार्धसमप्रमाणः ॥ ४५ ॥

गान्धारी — (घ) जाद ! सुयोधन ! परिस्तन्तो सि ।

राजा — भवत्याः खल्वहं पुत्रः ।

धृतराष्ट्रः — केयं भोः ! ।

गान्धारी — (ङ) महाराज ! अहमभीदपुत्तप्पआइणी ।

(क) हा हा महाराजः ।

(ख) कुत्र मे पुत्रकः ।

(ग) अयं महाराजो भूम्यामुपविष्टः ।

(घ) जात ! सुयोधन ! परिश्रन्तोऽसि ।

(ङ) महाराज ! अहमभीतपुत्रपदायिनी ।

राजा — अधोत्पन्नमिवात्मानमवगच्छामि । भोस्तात ! कि-
मिदानीं वैकुण्ठेन ।

धृतराष्ट्रः — पुत्र ! कथं विकृष्यो भयिष्यामि ।

यस्य वीर्यबलोत्सिक्तं संयुगाध्वरदीक्षितम् ।

पूर्वं भारुघातं नष्टं त्वय्येकस्मिन् हते हतम् ॥ ४६ ॥

(पतति)

राजा — हा धिक् । पतितोऽग्रभवान् । तात ! समाश्वास-
याग्रभवतीम् ।

धृतराष्ट्रः — पुत्र ! किमिति समाश्वासयामि ।

राजा — अपराधुखो युधि हत इति । भोस्तात ! शोक-
निग्रहेण क्रियतां ममानुग्रहः ।

त्यत्पादमाग्रप्रणताग्रमौलि-

र्ध्वलन्तमप्यग्निम्[†] अधिस्तयित्वा ।

येनैव मानेन सभं प्रसूत-

स्तेनैव मानेन दिवं प्रयामि ॥ ४७ ॥

धृतराष्ट्रः —

वृद्धस्य मे जीवितनिस्पृहस्य

निसर्गसम्मीलितलोचनस्य ।

धृतिं निशङ्कात्मनि सम्प्रवृत्त-

स्तीवः समाकामति पुत्रशोकः ॥ ४८ ॥

बलदेवः — भोः ! कष्टम् ।

दुर्योधननिराशस्य नित्यास्तमितचक्षुषः ।

न शक्नोम्यन्नभवतः कर्तुमात्मनिवेदनाम् ॥ ४९ ॥

राजा — विज्ञापयाम्यन्नभवतीम् ।

गान्धारी — (क) भणाहि जाद ।।

राजा —

नमस्कृत्य वदामि त्वां यदि पुण्यं मया कृतम् ।

अन्यस्यामपि जाल्यां मे त्वमेव जननी भव ॥ ५० ॥

गान्धारी — (ख) मम मनोरहो खु लुप भणितो ।

राजा — मालवि ! त्वमपि शृणु ।

भिक्षा मे भुङ्कृष्टी गदानिपतितैः (र्या ? न्या) युद्धकालोत्थितै-

र्वक्षस्युत्पतितैः प्रहाररुधिरैर्हारावकाशो हृतः ।

पश्येमौ व्रणकाञ्चनाङ्गवधरौ पर्याप्तशोभौ मुजौ

भर्ता ते नपराङ्मुखो युधि हतः किं क्षत्रिये ! रोदिषि ॥ ५१ ॥

देवी — (ग) बाळा एसा सहधम्मचारिणी रोदामि ।

(क) भण जात ।।

(ख) मम मनोरथः खलु स्वया भणितः ।

(ग) बाळा एसा सहधर्मचारिणी रोदिमि ।

राजा — पौरत्रि ! त्वमपि शृणु ।

वेवोक्तैर्विविधैर्मस्त्रैरभिमतैरिष्टं धृता दान्धवाः

शत्रूणामुपरि स्थितं प्रियक्षा(तं न ? तान्न)व्यसिताः संश्रिताः ।

युद्धेऽष्टादशवाहिनीनृपतयः सन्तापिता निग्रहे

मानं मानिनि ! वीक्ष्य मे† नहि रुदन्त्येवंविधानं स्त्रियः॥५२॥

पौरवी — (क) एककिदम्पवेसणिष्वआ ण रोदामि ।

राजा — दुर्जय ! त्वमपि शृणु ।

धृतराष्ट्रः — गान्धारि ! किमुखलु वक्ष्यति ।

गान्धारी — (ख) अहं पि तं जल्य पिन्तेमि ।

राजा — अहमिष पाण्डवाः शुश्रूषयितव्याः*, तत्रभवत्या-
श्वाम्बायाः कुन्त्या निवेशो वर्तयितव्यः । अभिमन्योर्जननी द्रौपदी
बोमे मातृवत् पूजयितव्ये । पश्य पुत्र !

श्लाघ्यश्रीरभिमानवीसतृदयो दुर्योधनो मे पिता

तुल्येनाभिमुखं रणे हत इति त्वं शोकमेवं त्यज ।

(क) एकहृतप्रवेशनिष्वया न रोदिमि ।

(ख) अहमपि तदेव चिन्तयामि ।

† एतदुत्तरं 'न त्वया वीक्षितुं युक्तम्' इति गम्यमर्थमादाय वाचनं पूर्णवत् । उक्तः
सामान्यन्यायोपन्वातो नदीरवादिना । * शुश्रूषितव्या इत्यर्थः ।

स्पृष्टा चैव युधिष्ठिरस्य विपुलं क्षौमापसव्यं भुजं
देयं पाण्डुसुतैस्त्वया समं समं नामावसाने जलम् ॥५३॥

बलदेवः — अहो वैरं पश्चात्तापः संवृत्तः । अये शब्द इव,

समाहदुन्दुभिनिनादत्रियोगमूके
विक्षिप्तबाणकवचव्यजनातपत्रे ।
कस्यैष कार्मुकरवो हतसूतयोधे†
विभ्रान्तवायसगणं गगनं करोति ॥ ५४ ॥

(नेपथ्ये)

दुर्योधनेनाततकार्मुकेण
यो युज्यशः सहितः प्रविष्टः ।
तमेष भूयः प्रविशाम्यशून्य-
मध्वर्युणा वृत्तमिवाश्रमेधम् ॥ ५५ ॥

बलदेवः — अये अयं गुरुपुत्रोऽश्वत्थामेत एवाभिवर्तते । य
एषः,

स्फुटितकमलपत्रस्पष्टविस्तीर्णदृष्टी
रुधिरकनकयूपव्यायतालम्बबाहुः ।
सरभसमयमुग्रं कार्मुकं कर्षमाणः*
सदहन इव मेरुः शृङ्गलमेन्द्रचापः ॥ ५६ ॥

(ततः प्रविशत्यश्वत्थामा)

अश्वत्थामा — (पूर्वोक्तमेव पठित्वा) भोः ! समरसंरम्भोभयव-
लज्जलधिसङ्गमसमयसमुत्थितशस्त्रनककृत्तविग्रहाः स्तोकावशे-
षाः श्वासानुयङ्गमन्वप्राणाः समरश्लाघिनो राजानः ! शृण्वन्तु शृ-
ण्वन्तु भवन्तः ।

छलवलवलितोरुः कौरवेन्द्रो ■ चाहं

क्षिथिलविफलशस्त्रः सूतपुत्रश्च नाहम् ।

इह तु विजयभूमौ द्रष्टुमद्योद्यतास्त्रः

सरभसमहमेको द्रोणपुत्रः स्थितोऽस्मि ॥ ५७ ॥

किमनया ममाप्यप्रतिलामविजयश्लाघया समरश्रिया । (परिक्रम्य)
मा तावत् । मयि गुरुनिधनव्यग्रे वञ्चितः कुरुतिलकभूतः कुरु-
राजः । क एतच्छ्रद्धास्यति । कुतः,

उद्यत्प्राज्ञलयो रथद्विपगताश्चापद्वितीयैः कौरै-

र्यस्यैकादशत्राहिनीनृपतयरितष्ठन्ति वाक्योन्मुखाः ।

भीष्मो रामशरावलीढकवचस्तातश्च योद्धा रणे

व्यक्तं निर्जित एव सोऽप्यतिरथः कालेन दुर्योधनः ॥ ५८ ॥

तत् कन्तुखलु गतो गान्धारीपुत्रः । (परिक्रम्यावलोक्ष्य) अये अयम-
भिहतगजतुलानररथप्राकारमध्यगतः समरपयोधिपारगः कुरु-
राजः । य एषः,

‡मौलीनिपातचलकेशमयूखजालै-

र्गात्रैर्मदानिपतनक्षतशोणिताद्रैः ।

यात्यस्तमस्तकशिलातलसन्निविष्टः

सन्ध्यावगाढ इव पश्चिमकालसूर्यः ॥ ५९ ॥

(वपुस्तल) भोः कुरुराज ! किमिदम् ।

राजा — गुरुपुत्र ! फलमपरितोषस्य ।

अश्वस्थामा — भोः कुरुराज ! सत्कारमूलमात्रजयिष्यामि ।

राजा — किं भवान् करिष्यति ।

अश्वस्थामा — श्रूयतां ,

युद्धोपतं गरुडपृष्ठनिविष्टदेहं

•(वष्टाष्ट?)भीमभुजमुद्यतशार्ङ्गैश्चक्रम् ।

कृष्णं सपाण्डुतनयं युधि शस्त्रजालैः

सङ्कीर्णलेख्यमिव चित्रपटं क्षिपामि ॥ ६० ॥

राजा — मा मा भवानेधम् ।

गतं धात्र्युत्तङ्गे सकलमभिषिक्तं नृपकुलं

गतः कर्णः स्वर्गं निपतिततनुः शन्तनुसुतः ।

‡ 'मौलिः' किं(ते) भस्मिन् 'पृष्ठाग्रामनपुष्पकम्' इति मेदिनी । 'स्कारस्तु तत्र 'इन्द्रिका-

रावकिनः' इति धीवि ।

* 'वष्टाष्ट' इत्यस्य स्थाने 'अष्टाष्ट' इति पाठ्यं भवति ।

शतं भ्रातृणां मे हतमभिमुखं संयुगमुखे
वयं चैवम्भूता गुरुसुत ! धनुर्मुञ्चतु भवान् ॥ ६१ ॥

अश्वत्थामा — भोः कुरुराज !

संयुगे पाण्डुपुत्रेण गदापातकचग्रहे ।
सममूरुद्वयेनाथ वर्षोऽपि भवतो हतः ॥ ६२ ॥

राजा — मा मैवम् । मानशरीरा राजानः । मानार्थमेष
मया निग्रहो गृहीतः । पश्य गुरुपुत्र ।

यत् कृष्टा करनिग्रहाश्वितकथा श्रुते तदा श्रौपदी
यद् बालोऽपि हतस्तदा रणमुखे पुत्रोऽभिमन्युः पुनः ।
अक्षव्याजजिता वनं वनमृगैर्यत् पाण्डवाः संश्रिता
नम्बरुपं मयि तैः कृतं विमृश भो ! वर्षाहतं^१ क्षीक्षितैः ॥ ६३ ॥

अश्वत्थामा — सर्वथा कृतप्रतिज्ञोऽस्मि ।

भयता यात्मना चैव वीरलोकैः द्रोणाम्यहम् ।
निशासमरमुत्पाद्य रणे ध्वंश्यामि पाण्डवान् ॥ ६४ ॥

बलदेवः — एतद् भविष्यत्युवाहुतं गुरुपुत्रेण ।

अश्वत्थामा — हलायुधोऽत्रभवान् ।

धृतराष्ट्रः — हन्त साक्षिमती खलु वचनाना ।

अश्वत्थामा — दुर्जय ! इतस्तावत् ।

पितृविक्रमदायाचे राज्ये मुजबलार्जिते ।

विनाभिवेकं राजा त्वं विप्रोक्तैर्वचनैर्भव ॥ ६५ ॥

राजा — हन्त कृतं मे हृदयानुज्ञातम् । परित्यजन्ति मे
प्राणाः । इमेऽप्रभवन्तः शन्तनुप्रभृतयो मे पितृपितामहाः ।
एतत् कर्णमग्रतः कृत्वा समुत्थितं भ्रातृशतम् । अयमप्यैराव-
तशिरोविषक्तः काकपक्षधरो महेन्द्रकरतलमवलम्ब्य कुचोऽभि-
भाषते मामभिमन्यः । (हमा) उर्वप्यादयोऽप्सरसो मामभिगताः ।
इमे मूर्तिमन्तो महार्णवाः । एता गङ्गाप्रभृतयो महानद्यः ।
एष सहस्रहंसप्रयुक्तो मां नेतुं वीरबाही विमानः कालेन प्रेषितः ।
अयमयमागच्छामि । (सर्वं गतः)

(वचनिकास्तरणं करोति)

(धृतराष्ट्रः) —

याम्येष सज्जनधनानि तपोवनानि
पुत्रप्रणाशविफलं हि धिगस्तु राज्यम् ।

अश्वरथामा —

यातोऽद्य सौसिकबोधतन्वाणपाणिः

* गां पातु नो नरपतिः शमितारिपक्षः ॥ ६६ ॥

(निष्क्रान्ताः सर्वे)

ऊर्मज्जमवसितम् ।

—
दुर्मं भूयात् ।

श्लोकानुक्रमणिका ।

	पृष्ठम्		पृष्ठम्
अक्षान् क्षिप्न्	१३	आवासाः पारिवर्तान्	३५
अक्षान् विमुञ्च	१७	इदं हि शून्यं	५
अज्ञैः सहैव	८२	इमां सागर	४८
अनुग्रहोति	७२	इमे हि दैत्येन	७६
अपाभिमन्तु	५१	इमे हि सुखे	१३
अथैव दास्यामि	५६	उत्पन्ने धार्त	२७
अनुग्रहात् तु	२४	वसन्तेन मति	३५
अनुवृत्तं महद्	३७	उद्धतरोप	२८
अनेकपञ्चाङ्गति	८३	उत्तरप्राञ्चल्यः	१११
अभ्योन्त्यपात्र	७३	उपलब्धिपमा	८९
अपि प्रविष्टं	१३	एका कुलेऽस्मिन्	५८
अयं स कालः	७५	एकाग्रं गृहि	९४
अरुणरवि	२	एतद् रणाहत	८८
अलं यो न्यव	१७	एते + + +	४७
अवध्यां प्रमदा	४०	एते परस्पर	८९
अवसितमधगच्छ	१७	एवं परस्पर	३७
अन्यत्तादि	४३	एषा निरस्त	९१
अस्माकं भद्र	२३	करितुरगनिहन्ता	४१
अस्यामाचम्य	१३	करितुरगरथ	७२
अहमेषधृत	४१	करिष्यपर	८९
आक्रम्य राक्षस	२१	कर्तव्यो आस्तु	३९
आक्षिप्तलाञ्छ	९८	कलभदशन	३
आदीप्तानल	९९	माधनस्तम्भ	१८
आपद् हि पिता	८	कामे न तस्य	५७

पृष्ठम्	पृष्ठम्
किं मेघा निनदन्ति	९२
किं मेरुमन्दर	४४
किं व्यर्थं बहु	६९
किं यासि मन्त्रय	३
किमहं क्षुत्तवान्	७
कृतशः शरीरं	७
कृतपरिकरयन्धौ	३३
कृते प्रज्ञमुत्प्रेन	७५
कृत्वा पुत्रविद्योमार्ता	१८
कृष्णस्याष्टभुजो	५४
कृष्णा मराभय	३४
केनाभिमन्यु	५९
केनैतन्मृति	५९
केपतं नृपु	९९
कीरव्यकुल	१९
कूरमेव नरपति	६३
क्षिपसि यन्त्रसि	६८
खगशतविदिते	११
गतं धाम्युत्तमे	११२
गुणपदमृत	७९
गृध्रा मभूक	९०
गृह्णमुपगते	३१
गृह्णुगल	३
चित्ता न ताम्रत्	५५
छलबलद्वितोरः	१११
जयत्रधेनाद्य	५६
जानामि सर्वत्र	४
आमातृनाश	३८
ज्येष्ठः श्रेष्ठः कुले	८
ज्येष्ठो आता	"
तनुमृदुल	४९
तरुणः तरुणता	१०
तस्यैव व्यवसाय	६२
त्वक्ताः मार्गेण	१७
त्यक्त्वा परिचितं	१०५
त्वत्पादमात्र	१०७
त्वत्पादयोः	९८
त्वया हि यत्	६१
दधोष्ठो मुष्टि	६९
दातुमर्हसि	४०
दुःस्नानान्	१०४
दुःशासनपरा	३२
दुर्योधन	१०८
दुर्योधने	११०
दुष्टपाशे गुण	३५
दूतः खलु भवान्	६८
देवात्मजैर्मनुष्याणां	३९
दैर्घ्यमजयते	६६
द्रोणोपदेशेन	६३
धन्योऽस्मि यद्	९
धर्म समाचर	७०
धर्मात्मजो	३६
धर्मो हि यज्ञैः	७९
न तु ननुगृहे	६८

	पृष्ठम्		पृष्ठम्
ननुःस्व वित्र	४०	प्रातः किलाप	३४
नन्वहं भीम	१९	वहूनां समुपेतानां	१८
नमस्तुभ्य वयमि	१०८	वालैर्नकेन	१०
न मे मियादार	६१	भर्तुस्ते नून	१३
नरमुगपति	७१	भवता वाधना	११३
नारायणमि	४९	मित्रा मे झुकुटी	१०८
निर्मिश्राम	९३	मीमस्योरसि	९२
निवृत्तव्यवहारो	१५	मीमां गक्षी	९३
नीचोऽहमेव	३३	मीमेन भित्ता	९७
पश्चा चारित्र	६	मीमद्रोषतटां	८७
परित्यजस्य गाढं	९	भूमिफल्गः	६१
पादः पायाद्	२७	भूमी पावितले	९५
पायात् स वोऽसुर	१	भोषशब्दोच्चारणाद्	१
पितृविक्रम	११४	भ्रातृणां मम	१५
पुण्यसम्बन्ध	३८	भणिकनक	४५
पुत्रनक्षत्र	१५	मत्कार्मुकोवर	४२
पूर्णेन्दुकुन्द	४५	मदस्तरितफणोलं	८०
पूर्व कुन्दा	७३	मध्यमः पञ्च	१३
पूर्व न जानामि	१०१	मध्यमस्त्विति	११
पृथिव्यो शासनं	६६	मध्यमोऽहं	११
प्रचलत्कलित	९६	मम पुत्रापराधात्	४७
प्रतिज्ञावसिते	९८	मम प्राणैर्गुरु	८
प्रतिज्ञाभ्रर	६२	मम रिपुत्रल	९६
प्रयामि सौमद्र	६३	मर्हामारापनयनं	४४
प्रसक्तनाराध	८५	माता किल भक्तुप्याणां	१६
प्रसाद्यमानः	३९	मा तावन्मम	७३
प्रहरति यदि	४०	मायापाशेन	२०

पृष्ठम्	पृष्ठम्
मास्यैर्ध्वजाग्र	९०
मुक्ता येन	११
मुख्यतामिति	११
भौलीनिपात	११२
यः काञ्चन	१०६
यद् कृष्टा कर	११३
यथा नदीनां	११
यदि खवगजलं	४४
यदि स्वाद् वाक्य	६७
यथार्थितो विज	७
यक्षिशृङ्गो	१०
यस्य वीर्यश्लो	१०७
यातः कृतार्थ	७८
यातोऽभिमान्यु	१६
यान्त्यर्जुन	१०
या पुत्रपौत्र	१०२
याम्येव सज्जन	११४
युद्धप्रियाध	९
युद्धोद्यतं गद	११२
येन मे निहतः	६९
येनेन्द्रस्य	९९
यौवस्यन्दन	१०
रवितुरगसमानं	८०
राजा वा यदि	६७
रज्यं नान	३८
रिपुसमरभिर्द्ध	१०१
रुद्धाः पाण्डु	१६
रधिरसरितो	९०
रूपं सर्वं बलं	१६
रोषाकुलाक्षः	१२
वक्रपातो	३
वचनानिहतं	१००
वनिताधिग्रहो	४६
वने पितृभ्यो	३७
विभिन्नवीर्यो	"
विशुद्धता	७४
विनिर्माय गुरु	९
विश्वकर्ता शिवः	१२
वीर्याकरः सुत	१००
वीर्यालयो विविध	९४
वृद्धं भीष्मं	९८
वृद्धस्य मे	१०७
वृद्धोऽभ्यनातत	६४
वेदोक्तैर्विविधै	१०९
वैरस्याकथनं	८८
वजसि कथमिह	१९
शक्तं मृच्छ पुरा	६०
शक्रापनीत	६१
शङ्खध्वनिः प्रलय	८४
शठ । बान्धव	४१
शपामि सत्येन	१८
शिक्षा क्षयं	८२
शिरसि गुरु	९४
शिष्टोत्कम्पन	९३

	पृष्ठम्		पृष्ठम्
शैलकूटं	१९	सुबोधनोऽयं	३६
स्यानो युवा	२८	सुरामुराणां	४६
श्रान्तैः सुरैः	२	सुव्यक्तं निहतं	६१
श्रीमानेव न	७८	सृजसि यदि	७२
श्रीमान् संयुग	९७	सेनानिनाद	९०
शुभा गिरं	४९	सोऽयं खड्गः	४६
श्लाघ्यश्री	१०९	सौमित्रे निवृत्ते	१७
संयुगे पाण्डु	११९	सीमोच्छिद्य	९७
संक्षुब्धं कुकुटी	९५	सृष्ट्वा खण्डय	९१
समोदय्यय	६५	स्फुटितकमल	११०
सहस्रमे सुमुले	७१	स्यालं तव	३८
समलज्जलद	१४	स्वच्छन्दमृगु	१९
सत्यधर्मपूणा	६२	स्वर्गार्थमाहव	८८
सत्रोद्घातित	९१	हतोऽपि लभते	७६
सत्ताहदुन्दुभि	११०	हतसि खमद	६६
समरमुखमलका	७७	हृतं मे भीम	१०९
सर्वत्र सम्भूतः	८५	हृदयप्रीति	१०४
सर्वेषां नः पश्यतां	५९	हेलासंगुत	९५
सिद्धाकृतिः कनक	१९	हे शार्ङ्ग! कौमोदकि !	४६
सिंहादयः सिंह	॥	मौडिम्योऽस्मि	६४

Cell
N 276

Central Archaeological Library,
NEW DELHI.

23896

Call No. Sa & N/Blm/Gran

Author—Gnanapriya Sastri, T

The Kanchiyanayagam
Title—Dukavakam n. 117

"A book that is what is but a book"

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL LIBRARY
GOVT. OF INDIA
Department of Archaeology
NEW DELHI

Please help us to keep the book
clean and moving.